МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: «**НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ГУМАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0133-з
спеціальності 013 «Початкова освіта»
освітньо-професійної програми «Початкова освіта»
О. Є. Першина

Керівник: професор кафедри дошкільної та початкової освіти, д. пед. н.
_____ Л. О. Сущенко

Рецензент: доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, к. пед. н.
_____ О. О. Андрющенко

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 013 «Початкова освіта»
Освітньо-професійна програма «Початкова освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри_____
«18» листопада 2024 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Першиній Ользі Євгеніївні

1. Тема роботи: «Науково-методичне забезпечення підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності»
керівник роботи Сущенко Лариса Олександрівна, професор кафедри дошкільної та початкової освіти, д. пед. н.
затверджена наказом ЗНУ від «24» вересня 2024 р. № 1446-с

2. Строк подання студентом роботи: 18 листопада 2024 р.
3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики, курсових робіт
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити): з'ясувати стан проблеми в педагогічній теорії та освітній практиці; визначити критерії та рівні готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності; розробити, науково обґрунтувати та експериментально перевірити модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності, технологію її реалізації; підготувати методичні рекомендації щодо гуманізації педагогічної діяльності для майбутніх учителів початкових класів.
5. Перелік графічного матеріалу: таблиць – 8, рисунків – 3.
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Консультант	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Сущенко Л. О.	02.02.24 р.	02.02.24 р.
Розділ 1	Сущенко Л. О.	27.03.24 р.	27.03.24 р.
Розділ 2	Сущенко Л. О.	14.05.24 р.	14.05.24 р.
Висновки	Сущенко Л. О.	23.09.24 р.	23.09.24 р.

7. Дата видачі завдання: 02.02.24 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	лютий	виконано
2	Написання вступу	березень	виконано
3	Написання першого розділу	квітень-червень	виконано
4	Написання другого розділу	вересень	виконано
5	Написання висновків	жовтень	виконано
6	Оформлення роботи, рецензування	листопад	виконано
7	Захист	грудень	виконано

Студент _____О. Є. Першина
(підпис) (прізвище та ініціали)
Керівник роботи _____Л. О. Сущенко
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____Ю. Є. Зубцова
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 77 с., 8 таблиць, 3 рисунки, 67 джерел.

Мета дослідження: розробити, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності та технологію її реалізації.

Об'єкт дослідження: професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів у закладі вищої освіти.

Предмет дослідження: процес формування у майбутніх учителів початкових класів готовності до гуманізації педагогічної діяльності.

Вирішення поставленої мети здійснювалася за допомогою комплексу методів дослідження: теоретичних (вивчення та аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури, узагальнення теоретичних концепцій, пріоритетних ідей науковців щодо вивчення поставленої проблеми); емпіричних (анкетування, опитування, інтерв'ювання, дискусії, бесіди; педагогічний експеримент; кількісний та якісний аналіз, методи математичної статистики).

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що автором визначено й науково обґрунтовано модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності, технологію її реалізації.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні та впровадженні теоретично обґрунтованої й експериментально перевіреної технології підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності.

Галузь використання: заклади вищої та післядипломної освіти.

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, МАЙБУТНІ УЧИТЕЛІ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ, ГУМАНІЗАЦІЯ, ГУМАНІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА, МОДЕЛЬ, ТЕХНОЛОГІЯ

SUMMARY

Pershyna O. Y. Scientific and Methodological Support for the Preparation of Future Primary School Teachers for Humanization of Pedagogical Activity

The qualifying work consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of references (68 items). The volume of the qualifying paper is 77 pages (with 55 pages of the main text). The work contains 8 tables and 3 figures.

The purpose of the study is to develop, theoretically justify, and experimentally verify a model for preparing future primary school teachers for the humanization of pedagogical activities and the technology of its implementation.

According to the purpose the following tasks are defined:

1. Clarify the problem in pedagogical theory and educational practice.
2. Determine the criteria and levels of readiness of future primary school teachers for the humanization of pedagogical activities.
3. Develop, scientifically justify, and experimentally verify a model for preparing future primary school teachers for the humanization of pedagogical activities, as well as the technology of its implementation.
4. Prepare methodological recommendations for the humanization of pedagogical activities for future primary school teachers.

The object of the study is professional training of future primary school teachers in higher education institutions.

The subject of the study is the process of forming readiness in future primary school teachers for the humanization of pedagogical activities.

In the first chapter, «Theoretical and pedagogical foundations of the preparation of future primary school teachers for humanization of pedagogical activities», a scientific interpretation of the essence of the concept of «humanization of the pedagogical process» is provided, and the readiness of future primary school teachers for the humanization of pedagogical activities is characterized.

In the second chapter, «Experimental Work on the Preparation of Future Primary School Teachers for Humanizing Pedagogical Activities», the scientific

principles of defining and structuring the content of the research model are characterized; a technology for preparing future primary school teachers for the humanization of pedagogical activities is developed and scientifically justified.

The theoretical significance of the research lies in the fact that the author has defined and scientifically justified a model for preparing future primary school teachers for the humanization of pedagogical activities, as well as the technology of its implementation.

The practical significance of the research is in the development and implementation of a theoretically grounded and experimentally verified technology for preparing future primary school teachers for the humanization of pedagogical activities.

Keywords: scientific and methodological support, future primary school teachers, humanization, humanization of pedagogical activities, professional training, model, technology.

ЗМІСТ

Вступ……. 8

Розділ 1 Теоретико-педагогічні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного діяльності……..... 12

1.1. Наукова інтерпретація сутності поняття «гуманізація педагогічного процесу»…… 12

1.2. Характеристика стану готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності..……. 24

Розділ 2. Дослідно-експериментальна робота з підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності……... 38

2.1. Інструментальна модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності..……... 38

2.2. Науково-методичне забезпечення реалізації гуманістичного потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки……. 43

2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи……. 62

Висновки..... 68

Список використаних джерел..... 71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Становлення нової української школи вимагає здійснення комплексних реформ, у зв'язку з чим, системі вищої освіти необхідно знаходити нові можливості інноваційного розвитку в умовах загальносистемних динамічних трансформацій. Головним елементом реалізації Концепції Нової української школи є зміна орієнтирів у визначенні освітніх ідеалів, переорієнтація освітнього процесу на формування духовного світу особистості дитини, утвердження духовних цінностей як базису у визначенні мети і змісту освіти, «олюднення» знань.

Тому одним із пріоритетних напрямів сучасного освітнього процесу є формування гуманістичного світогляду в учнів молодшого шкільного віку, на основі якого відбувається становлення особистості, будуються взаємовідносини з оточенням, формується ставлення до світу. Очевидним є факт, що ключовою фігурою у цьому процесі виступає саме вчитель початкових класів, як головний організатор розвивального, гуманно орієнтовного освітнього простору. Це, своєю чергою, висуває нові вимоги до професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи закладу загальної середньої освіти, що базується на засадах етично орієнтованої педагогіки.

Потребу у формуванні зазначених професійних новоутворень на державному рівні задекларовано у низці нормативних документів, зокрема: Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»); Державній програмі «Вчитель»; Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про охорону дитинства»; Національній рамці кваліфікацій; Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки; Концепції «Нова українська школа»; Державному стандарті початкової освіти та ін.

Аналіз питання гуманізації педагогічної діяльності вчителів в педагогіці, психології, філософії, соціології засвідчив, що нині закладено міцний

теоретичний фундамент для вивчення цього зрізу проблеми, зокрема таких її аспектів, як:

– теоретичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів (Н. Бібік, О. Біда, Л. Коваль, О. Комар, Л. Корольова, С. Литвиненко, І. Полякова, Р. Пріма, О. Савченко, Л. Сущенко, О. Федій, Л. Хомич, І. Шапошнікова, З. Шевців та ін.);

– загальнонаукова методологія гуманізації педагогічного процесу (І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, В. Огнев'юк та ін.);

– сутність гуманізації та шляхи її реалізації в освітньому процесі (Ш. Амонашвілі, С. Гончаренко, М. Євтух, Ю. Мальований, В. Пікельна, М. Романенко, О. Савченко, В. Солодков, О. Сухомлинська, А. Сущенко, Т. Сущенко та ін.);

– особливості становлення та розвитку гуманно-творчої особистості (Є. Барбіна, І. Зязюн, Н. Кичук, О. Листопад, Н. Ничкало, Н. Протасова, В. Семиченко, С. Сисоєва, Н. Тарасевич, М. Ткаченко, Л. Хоружа та ін.).

Вищевказані автори розуміють гуманізацію особистості як становлення людського в людині і гуманізацію освіти – як олюднення і гармонізацію стосунків суб'єктів педагогічного процесу.

Визначені в цих документах, наукових працях завдання потребують розв'язання низки наукових і практичних проблем, однією з яких є проблема досягнення якісно нового рівня підготовки майбутніх учителів до гуманізації освіти. Зазначимо, що численні спроби науковців вирішити дане питання стримує низка суперечностей між:

– ідеями гуманістичної парадигми освіти та низьким рівнем вихованості гуманістичної педагогічної позиції педагогів;

– потребою гуманізації педагогічного процесу, необхідністю зміни характеру взаємин між усіма його учасниками та неготовністю педагогічних кадрів до відповідних змін;

– високими вимогами до вчителя щодо забезпечення гуманістично спрямованого підходу в навчанні та вихованні учнів і відсутністю такого ставлення до нього самого у процесі його професійної підготовки.

У зв’язку з цим, виникла нагальна потреба дослідити напрями підвищення ефективності процесу підготовки вчителя в умовах гуманізації освіти. Слід зазначити, що успішність реалізації гуманізації освіти неможлива без створення збагаченого виховуючого середовища в сучасній школі, яке залежить від того, на які цінності зорієнтовані випускники закладів вищої освіти (далі – ЗВО), наскільки вони опанували гуманістичні методики та технології.

Отже, усунення зазначених суперечностей, практичне значення проблеми й недостатня розробленість її теоретичних аспектів зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи *«Науково-методичне забезпечення підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності»*.

Мета дослідження: розробити, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності та технологію її реалізації.

Відповідно до мети, визначено завдання дослідження.

1. З’ясувати стан проблеми в педагогічній теорії та освітній практиці.

2. Визначити критерії та рівні готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності.

3. Розробити, науково обґрунтувати та експериментально перевірити модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності, технологію її реалізації.

4. Підготувати методичні рекомендації щодо гуманізації педагогічної діяльності для майбутніх учителів початкових класів.

Об’єкт дослідження: професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів у закладі вищої освіти.

Предмет дослідження: процес формування у майбутніх учителів початкових класів готовності до гуманізації педагогічної діяльності.

Вирішення поставленої мети здійснювалася за допомогою комплексу методів дослідження: *теоретичних* (вивчення та аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури, узагальнення теоретичних концепцій, пріоритетних ідей науковців щодо вивчення поставленої проблеми); *емпіричних* (анкетування, опитування, інтерв'ювання, дискусії, бесіди; педагогічний експеримент; кількісний та якісний аналіз, методи математичної статистики).

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що автором визначено й науково обґрунтовано модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності, технологію її реалізації.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні та впровадженні теоретично обґрунтованої й експериментально перевіреної технології підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності.

Результати дослідження можуть бути використані викладачами закладів вищої та післядипломної освіти з метою підвищення рівня професіоналізму майбутніх учителів початкових класів.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ГУМАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Наукова інтерпретація сутності поняття «гуманізація педагогічного процесу»

Зміни в державотворенні України на початку XXI століття, інтеграція її в світове товариство потребують створення нової системи освіти, спрямованої на формування освіченої, гуманно-творчої особистості, а також забезпечення умов для найповнішого розкриття її здібностей, задоволення освітніх потреб. Освіта визначається як стратегічна основа розвитку особистості, суспільства, нації, держави, запорука майбутнього. У реалізації цієї системи важлива роль відводиться вчителю, який формує інтелектуальний потенціал гуманного суспільства.

Позитивному вирішенню цього питання останнім часом сприяє поява серйозних методологічних наукових праць гуманістичної спрямованості Г. Балла, В. Кременя, В. Лугового, В. Лутая, В. Огнев'юка та ін., які мають перспективну світоглядну позицію, суть якої полягає в наступному: в центр буття вони ставлять людину і тому все в цьому світі набуває значення лише в зіставленні з нею, розміщується навколо неї як найвищої цінності. У контексті нашого дослідження визначення суттєвих характеристик гуманізації освіти потребує розкриття основного поняття – «гуманізм».

Слово «гуманізм» походить від латинського «humanus», що означає «людяний», «людський». Цей термін уведено в 1808 р. німецьким педагогом Ф. Нітхаммером на основі слова «гуманіст», яке виникло ще в кінці XV століття.

У філософському словнику надається таке тлумачення поняттю «гуманізм» – це «система поглядів, що визнає цінність людини як особистості, її права на свободу, щастя та рівність; повага принципів справедливості та милосердя як норм відношень між людьми; боротьба за створення умов для розвитку творчих сил та здібностей людини» [63].

«Гуманізм» найчастіше використовується для визначення прогресивного напряму культури суспільства, який, за словником іншомовних слів, визнає «ставлення до людини як до найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей» [54].

В історичному аспекті гуманізм, як зазначається в Українському педагогічному словнику С. Гончаренка, це прогресивна течія західноєвропейської культури епохи Відродження, спрямована на утвердження поваги до гідності і розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей [15, с. 76–77].

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях науковців (І. Беха, І. Зязюна, О. Савченко, М. Стельмаховича, Л. Сущенко, О. Сухомлинської та ін.) поняття «гуманізм» розкривається у різних аспектах: назва епохи Відродження та ідейної течії; визнання моральних якостей особистості – поваги, доброти, милосердя, сердечності; ставлення до особистості людини як найвищої цінності; стосунки між людьми. Світоглядна позиція вчених полягає в тому, що вони визначають пріоритет гуманістичних норм основним регулятором професійної діяльності вчителя.

Гуманізм у нашому розумінні – це система поглядів на людину, як на найвищу цінність, яка склалась історично, та вважає благо критерієм оцінки соціальних інститутів, а принцип людяності – бажаною нормою відносин між людьми. Тому необхідними організаційно-педагогічними умовами його реалізації ми вважаємо впровадження ідей гуманізму у мету, зміст, форми та методи педагогічного процесу.

У контексті започаткованого дослідження, розглядаючи сутність поняття «гуманізм», доцільно розкрити значення «гуманності».

Ми дотримуємося сучасного розуміння терміна «гуманність» як системи поглядів і переконань, що стверджує високе звання людини, її цінності як особистості, котра має право на волю, щастя, розвиток своїх задатків і перетворення їх у стійкі здібності.

Відповідно до гуманістичної теорії А. Маслоу та К. Роджерса сучасна освіта має (повинна мати) такі риси: 1) вона виходить із загальнолюдських цінностей, узгоджених з конкретними цінностями інших етнокультур; 2) метою освіти є самореалізація особистості; 3) розвиток особистості відбувається цілісно, у єдності розуму і відчуттів, душі та тіла; 4) права людини на вільний вибір змісту, форм, режиму освіти, знаходяться під захистом; 5) освіта здійснюється за умов державної та громадської турботи, уваги, співпраці, а не формального керівництва.

Аналізуючи напрацювання західних психологів з питань висунутої проблеми, зауважимо, що на сучасному етапі розвитку психології жодна з теорій не може бути панацеєю, але заслуговує на гідне вивчення та використання.

Найближчими до гуманістичної ідеї є погляди вітчизняних психологів Г. Балла, І. Беха, Г. Костюка та ін. Вищевказані автори досліджували особистість. Їх теоретичні праці мають яскраво виражену гуманну спрямованість і тісно пов’язані з практикою виховання.

Для представників української народної педагогіки, за М. Стельмаховичем, у стосунках «вихователь-учень» головним є відновлення традиційних ідеалів, моральних рис – дружелюбності, працьовитості, щиросердності, милосердя, гуманності [57]. Для здійснення цієї мети важливо, як вказує Г. Ващенко у праці «Виховний ідеал», – виховувати їх у дітей через три складові душі: розум, почуття та волю [13]. Він підкреслював необхідність дотримання гуманістичного принципу при вихованні шанобливого ставлення до інших народів, вказував на використання у виховному процесі гуманістичного потенціалу народних пісень, обрядів, звичаїв, християнської релігії та української історії.

В. Сухомлинський у своїх поглядах на педагогічну діяльність дотримувався думки А. Макаренка про надання можливостей кожній особі розвиватися і зберігати свою індивідуальність. Фундатор гуманної вітчизняної педагогіки В. Сухомлинський власним досвідом обґрунтував важливий закон педагогіки: творчість у сфері моралі виявляється більшою мірою, ніж у пізнавальній діяльності.

Так, В. Сухомлинський у праці «Серце віддаю дітям» попереджав: «...якщо добрі почуття не виховані в дитинстві, то пізніше їх ніколи не виховаєш, бо справжня людяність утверджується в душі разом із пізнанням перших та важливих істин; саме в дитинстві людина повинна пройти емоційну школу виховання добрих почуттів» [58, с. 50]. Зазначимо, що уроки людяності дитина вперше отримує у школі, яка повинна бути, за висловом В. Сухомлинського, «майстернею гуманності». Таким чином, модель гуманного педагогічного процесу В. Сухомлинського спрямована, насамперед, на становлення гуманної дитини-людини.

Виходячи з контексту започаткованого дослідження, вважаємо за належне підкреслити вагомість положення видатного вченого про те, що гуманне виховання дитини вимагає вдосконалення педагогічного процесу у напрямі підвищення культури відносин між учителем та колективом, між учителем і вихованцем. Важливим завданням педагога він вважав виховання гуманності в учнів, яке залежить від здатності вчителя розкрити у дітей внутрішні механізми, навчити їх співчувати, емоційно відчувати іншу людину і, головне, творити добро.

У той же час треба зазначити, що обґрунтована та практично застосована В. Сухомлинським модель гуманістично спрямованого педагогічного процесу та деякі з порад стосовно професійної підготовки вчителя, ще залишаються не реалізованими на практиці сучасної школи. Основою такого процесу були не форми й методи, і навіть не пріоритетність засвоєних знань, а перш за все, особистість учня, неповторність його внутрішнього «Я» та гуманне відношення.

Теоретичному осмисленню досліджуваної проблеми сприяв аналіз робіт науковців (Ш. Амонашвілі, Н. Бібік, Т. Гринь, Б. Кобзаря, О. Савченко, О. Сухомлинської, В. Сухомлинського та ін.), в яких висвітлено питання специфіки гуманізації педагогічного процесу в початкових класах.

Тому, важливим у контексті досліджуваної нами проблеми є питання про взаємозв'язок та співвідношення понять «гуманізм» і «гуманізація педагогічного процесу».

Л. Кондрашова під «гуманізацією» розуміє введення до педагогічного процесу насамперед людяності, духовності та краси. Гуманізація педагогічного процесу, за визначенням автора, полягає в тому, щоб перетворити педагогічний процес на зміст життя дитини; вірити в неї, ставитися до вихованця гуманно та оптимістично [25].

Аналогічної точки зору дотримується С. Бондар, стверджуючи, що педагогічний процес є гуманним, коли він спрямований безпосередньо на становлення особистості [9, с. 40].

Питання гуманізації педагогічного процесу посідає чільне місце і в дослідженнях І. Зязюна, який підкреслює, що догматика навчання знаннєвого цілеспрямування обмежує свободу людини, не дає їй можливості самореалізуватися творчо, індивідуально, неповторно, ненав'язливо, суб'єктивно [21, с. 48]. У зв'язку з цим, видається плідним судження вченого про необхідність надання вихованцю свободи вибору.

В Українському педагогічному словнику С. Гончаренка, на нашу думку, надається найбільш повне визначення гуманізації освіти: «центральна складова нового педагогічного мислення, яка передбачає перегляд, переоцінку всіх компонентів педагогічного процесу у світлі їхньої людинотворчої функції. Гуманізація освіти означає повагу школи й педагогів до особистості дитини, довіру до неї, прийняття її особистих цілей, запитів та інтересів; створення максимально сприятливих умов для розкриття й розвитку здібностей і обдарувань, для її повноцінного життя на кожному з вікових етапів, для її самовизначення» [16, с. 76].

Розширюючи поняття «гуманізація освіти», М. Романенко розглядає його як інтерпретацію у вигляді терміну «гуманоцентрична переорієнтація освіти». Науковець зазначає, що гуманоцентрично орієнтована освітня система – це освітня система, в якій гуманістичні принципи організації навчально-виховного процесу визначають функціонування масової школи, а не окремих елітарних закладів, і в повному обсязі всіх сфер освітньої діяльності, а не лише в окремих компонентах освітньої системи [49, с. 18].

Дослідник В. Костюк теж акцентує увагу на людинотворчій функції освітнього процесу, розглядаючи учня як найвищу цінність. Своє бачення педагогічного процесу він розкриває так: «це процес, для якого є характерним визнання людини як найвищої цінності, надання їй можливостей для повноцінного гармонійного розвитку, творчого самоствердження, забезпечення базових потреб особистості» [29, с. 62]. Такий освітній процес, як зазначає дослідник, має здійснюватися лише в умовах творчої взаємодії, діалогу, комунікативної ініціативності та психологічного комфорту.

Таким чином, у сучасній педагогіці не існує єдиної теорії гуманізації навчання та виховання. Дослідники цієї проблеми подають різні тлумачення умов, факторів, її критеріїв, що спричиняє певні труднощі у розв’язанні питання гуманізації педагогічного процесу. Проте більшість науковців підкреслюють пріоритетність людинотворчої функції.

Гуманні стосунки в колективі молодших школярів на будь-якому уроці і поза ним мають утверджувати людську гідність кожного учня, здібного і нездібного, запобігати виникненню страху перед невдачею, приниженням. Якщо на уроці встановлюються такі стосунки, дитина вільно висловлює свою думку, яка може не збігатися з тим, як вважають інші і навіть учитель, тим самим, дитина реалізує своє право бути мислячою особистістю.

Аналіз вищевикладеного матеріалу дає підставу стверджувати, що гуманізація педагогічного процесу в початковій школі залежить: від особи самого вчителя та від встановлення гуманних стосунків у системі: «вчитель-учень», «учень-учні». Крім того, в цьому аспекті важливим є питання єдності

гуманістично спрямованої урочної та позаурочної діяльності молодших школярів.

Отже, аналіз вищевказаного теоретичного матеріалу дозволяє зробити висновок, що педагогічний процес в початкових класах сприяє становленню гуманної особистості вихованця шляхом: шанобливого ставлення до нього; його розвитку як суб'єкта співтворчості, пізнання та спілкування; виховання морально-емоційної культури взаємовідносин; формування емоційно-цілісного досвіду розуміння іншої людини; створення умов для розкриття його творчих здібностей та індивідуального потенціалу.

На підставі ґрунтовного вивчення поглядів науковців з досліджуваної проблеми, ми визначаємо *гуманізацію педагогічного процесу в початковій школі* як процес зміни та оновлення його змісту, цілей і форм з метою формування в молодших школярів гуманних якостей та гуманістичної свідомості.

Таким чином, вивчення індивідуальних особливостей особистості молодшого школяра, емоційна культура, вміння встановлювати гуманні стосунки з учнями, які сприятимуть гуманним вчинкам та гуманній творчості дітей, вимагають належної підготовки майбутнього фахівця до здійснення реальної гуманізації педагогічного процесу в початковій школі.

Вітчизняна модель професійно-педагогічної підготовки, яка була спрямована на передачу майбутньому спеціалісту необхідних знань, умінь, навичок, втрачає свою перспективність. Виникає необхідність зміни стратегічних, глобальних цілей педосвіти, перестановки акценту зі знань спеціаліста на його людські, особистісні якості, що постають водночас і як ціль, і як засіб його підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Провідною ідеєю гуманізації професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя стала ідея активної ролі студента в розвитку його особистісних і професійних здібностей, якостей, посилення його суб'єктивних функцій.

Практика свідчить, що навчання у закладах вищої освіти, все ж таки,

потребує вдосконалення процесу гуманізації професійного становлення майбутнього вчителя.

Питання готовності студентів до гуманізації педагогічного процесу в початковій ланці освіти є складовою загального поняття «готовність до професійної діяльності». Адже стан готовності є фундаментальною умовою успішного здійснення будь-якої діяльності, її складовою частиною. Тому важливим видається дослідження різних підходів до визначення, насамперед, сутності поняття «діяльність».

Загальновідоме поняття «діяльність» педагогічна наука запозичила з філософії (Аристотель, Гегель, Кант, Фіхте та інші) й психології. Філософи розглядають діяльність як взаємозв'язок протилежних процесів (опредмечування і розпредмечування) (Г. Батищев); як силу, що створює культуру (Е. Маркарян). У психологів діяльність виступає як одна з основних категорій психологічної науки. Предметом психології є цілісна діяльність суб'єкта у різних формах та видах. Педагогічна сутність діяльності досліджувалася педагогами-класиками А. Діствергом, А. Гербартом, К. Ушинським, педагогами-новаторами А. Макаренком, В. Сухомлинським, С. Шацьким та ін.

Вивчення психолого-педагогічної літератури з проблеми, дає підстави стверджувати, що існує значна низка авторських підходів щодо розуміння сутності педагогічної діяльності та визначення її складових компонентів. Безумовно, даний факт пояснюється складністю та багатоаспектністю проблеми, а також тим, що різні трактування науковців сутності діяльності зумовлені своєрідністю завдань і специфікою того її виду, який розглядався у кожній окремій роботі.

Аналіз наукового фонду з питання структури педагогічної діяльності, надає можливість зробити певні узагальнення, а саме: мотив діяльності визначає зону можливих дій, під впливом якого відбувається процес висування об'єктивних цілей, тому мотиваційний компонент є обов'язковим при визначенні структури педагогічної діяльності; предмет діяльності

характеризується системою загальних і спеціальних знань, і обумовлює виділення змістового компонента; процесуальний компонент в структурі педагогічної діяльності визначає наявність умінь та навичок особистості, спрямованих на досягнення мети.

Таким чином, найбільш суттєвими структурними елементами педагогічної діяльності виступають мотиваційний, змістово-процесуальний компоненти.

Узагальнення фундаментальних психолого-педагогічних досліджень сутності феномена «готовність» свідчить про те, що науковці вивчають його з різних сторін. Так, педагоги виділяють фактори, умови та засоби, завдяки яким можна керувати процесом становлення і розвитку готовності особистості до певної діяльності. Психологи прагнуть до встановлення залежності між станом готовності та ефективною діяльністю особистості. Зазначимо, що феномен готовності студента у контексті проблеми підготовки вчителя до професійної діяльності співвідноситься із такими поняттями як «психологічна готовність», «готовність до дії», «підготовленість до діяльності». Очевидно, що кожне з цих понять має своє смислове значення, однак в основі їх є спільні риси.

Важливим для нашого дослідження є висновок учених про те, що тривала готовність не є природженою, а формується в результаті певного досвіду людини. З огляду на це формування готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу досягається завдяки навчанню, вихованню особистості педагога, розвитку його професійно-значущих якостей, гуманно-етичним установкам. Отже, весь процес університетської підготовки майбутнього фахівця має бути спрямованим на формування означеної готовності студентів.

Аналізуючи праці вищенаведених авторів, ми визначаємо *готовність майбутнього вчителя початкових класів до гуманізації педагогічного процесу* як складне інтегроване поняття, що передбачає єдність теоретичної, практичної і морально-етичної підготовки майбутнього вчителя до здійснення гуманізації педагогічного процесу в початковій ланці освіти.

Готовність майбутнього вчителя початкових класів до гуманізації педагогічного процесу розглядається нами як *єдність трьох складових компонентів: мотиваційного, змістово-процесуального, рефлексивного* (рис. 1.1).

Рисунок 1.1. Структура готовності майбутнього вчителя початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності

Означена готовість не є природженим явищем, вона формується і розвивається в результаті досвіду студента. Провідна роль у її формуванні належить вищій педагогічній школі.

Розглянемо більш досконало структуру готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу.

Складниками мотиваційного компонентну означеної готовності виступають наявність професійних мотивів, усвідомлення сутності гуманізації педагогічного процесу та сформованість бажання працювати в режимі гуманних стосунків.

Змістово-процесуальний компонент включає такі критерії як загальноінтелектуальний рівень; система фахових знань, умінь та навичок щодо гуманізації педагогічного процесу в початковій ланці освіти; практична реалізація педагогічних знань і вмінь організовувати гуманний педагогічний процес у початкових класах.

До *рефлексивного компоненту* готовності входять: прагнення вивчати себе (самопізнання); професійна спрямованість, а також наявність адекватної самооцінки власної підготовленості, самоконтролю, корегуючої діяльності у процесі оволодіння знаннями та вміннями щодо здійснення гуманізації педагогічного процесу в початкових класах.

У контексті нашого дослідження визначальним є гуманістичний підхід до питання спрямованості.

Гуманістична спрямованість розглядається у дослідженнях учених, як багатокомпонентне утворення, у структуру якого входить: високий рівень мотивації до оволодіння професією, в змісті якої домінують не лише пізнавальні, а й альтруїстичні, емпатичні мотиви роботи з людьми; готовність до співробітництва; збалансована система ексистенціально-гуманістичних орієнтацій; високий рівень здатності до рефлексії і самопізнання.

Під *гуманістичною спрямованістю діяльності майбутнього вчителя початкових класів* ми розуміємо єдність мотиваційно-ціннісних орієнтацій особистості, в основі якої найвищою цінністю виступає людина. Дана спрямованість визначає, стимулює всі види і форми взаємин учасників педагогічного процесу, зміст діяльності вчителя.

Тому принципово важливим є підвищення особистісного статусу майбутніх учителів початкових класів, розвиток педагогічної рефлексії, формування гуманно-ціннісних орієнтацій, саморозвиток. Позитивне

самосприйняття, готовність розуміти себе та інших є основою формування гуманістичної спрямованості діяльності майбутніх педагогів початкової ланки освіти.

У цілому, дослідження з питання готовності студентів до гуманізації педагогічного процесу доводить, що ідеал педагога-гуманіста, на який орієнтовано більшість абітурієнтів закладів вищої освіти, деформується в процесі професійної підготовки. Однією з причин є те, що педагогічне світосприйняття майбутнього вчителя початкових класів поділяється на частини (предмети, методики та ін.), а головне – недостатньо приділяється уваги формуванню готовності педагога виявляти та активізувати особистісні можливості.

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури, здійснений з метою з'ясування стану дослідження проблеми готовності майбутнього вчителя початкових класів до гуманізації педагогічного процесу, дає підстави для певних узагальнень. По-перше, визначена готовність ще не була предметом ґрунтовного наукового дослідження. Більшість дослідників, виділяючи одну якусь частину чи певний напрям, роблять саме цей аспект головним, тоді як вони є сторонами єдиного складного процесу; інші дослідники, намагаючись здійснити комплексний підхід до проблеми, іноді не враховують важливих деталей. По-друге, поняття «готовність майбутнього вчителя до гуманізації педагогічного процесу в початкових класах» є складовою феномена «готовність до діяльності». Сучасними науковцями готовність до педагогічної діяльності визначається як багатоаспектне, багаторівневе утворення. Складність його науково-педагогічного осмислення пов'язана з тим, що готовність водночас може розглядатися як категорія діяльності та теорія особистості.

Дослідити процес формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до гуманізації педагогічного процесу як підсистеми загального утворення готовності вчителя до педагогічної діяльності видається і теоретично, і практично значущим.

1.2. Характеристика стану готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності

Побудова ефективної моделі готовності студентів до гуманізації педагогічної діяльності в початковій школі має будуватися не тільки на основі теоретичного підґрунтя, але й на базі діагностики реального стану готовності до гуманізації як в шкільній, так і університетській практиці.

Метою констатувального етапу експерименту було з'ясування рівня готовності студентів до здійснення гуманізації педагогічного процесу в початковій ланці освіти. Завданням дослідження на даному етапі експерименту було виявити рівні готовності майбутніх вчителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності за результатами виконання тестових завдань.

Апробування методики діагностики рівня сформованості готовності до гуманізації педагогічного процесу в початковій школі проводилося на базі Запорізького національного університету та серед учителів початкової ланки освіти зі стажем не більше трьох років, оскільки досвід респондентів у цьому напрямі був приблизно однаковим.

Отже, для з'ясування стану готовності респондентів до гуманізації педагогічного процесу в початкових класах нами було використано серію методів, з-поміж них: діагностичні – анкетування, опитування, діалог, дискусії, бесіди, «стандартизоване інтерв'ю»; обсерваційні – спостереження, оцінка, самооцінка, самодіагностика.

З метою виявлення рівнів вищевказаної готовності ми проводили тестування за кожним компонентом означеного феномену.

Перший діагностичний зріз був пов'язаний з потребою виявити в студентів рівень сформованості мотиваційного компонента готовності до гуманізації педагогічного процесу в початкових класах. Основним завданням діагностики на даному етапі було отримання даних, що визначають ставлення майбутніх учителів початкових класів до педагогічної діяльності в цілому, та до

гуманізації педагогічного процесу зокрема. Так, розглядалася наявність у студентів досвіду педагогічної діяльності: сформованість професійних мотивів, усвідомлення сутності гуманізації педагогічного процесу та бажання працювати в режимі гуманних стосунків.

Експериментальні дані були одержані за допомогою тестування. Так, для діагностики критерію «наявність професійних мотивів» ми використали модифікований тест «Методика вивчення професійних мотивів у майбутніх учителів початкових класів» (за С. Єрмаковою). Розроблена нами анкета та «стандартизоване інтерв'ю» (за С. Тищенко) дозволили виявити рівень усвідомлення студентами та вчителями початкових класів сутності гуманізації педагогічного процесу. З метою визначення у студентів та вчителів початкових класів рівня сформованості бажання працювати в режимі гуманних стосунків було застосовану модифіковану самодіагностику Т. Фролової.

Ми виокремили три рівні, які відрізнялися за способом використання вихідної інформації в професійній діяльності: високий, середній, низький.

Так, використовуючи тест «Методика вивчення професійних мотивів у майбутніх учителів початкових класів», нами виявлено такі рівні критерію «наявність професійних мотивів»: високий – у 21,4% студентів експериментальних груп, у 14,2% – контрольних; середній – у 28,6% респондентів ЕГ, у 30,4% – КГ. Низький рівень було визначено майже в половини майбутніх учителів початкових класів (ЕГ – 50%, КГ – 55,4%). На нашу думку, отримані результати пов'язані з швидким нівелюванням соціально-економічного статусу вчителя з боку держави.

З метою виявлення рівнів усвідомлення студентами та вчителями початкових класів сутності гуманізації педагогічного процесу було проведено анкетування та «стандартизоване інтерв'ю».

На перше запитання анкети: «Розкрийте Ваше розуміння поняття «гуманізація педагогічного процесу», вчителі початкових класів дали такі відповіді: «це педагогіка співробітництва» (18%); «поглиблене вивчення гуманітарних дисциплін» (20%); «пріоритет загальнолюдських цінностей»

(17%); «визнання самоцінності дитини» (11%); «повернення до народних традицій» (5%); 29% респондентів не дали відповіді.

Поряд з цим, майбутні вчителі початкових класів гуманізацію педагогічного процесу розуміють, як педагогіку співробітництва – 17%, пріоритет загальнолюдських цінностей – 18%, індивідуальний підхід до учня – 27%, визнання самоцінності дитини – 24%, у 14% студентів було зафіксовано відсутність відповіді.

На друге запитання анкети: «Чи можете визначити можливості досягнень дитини?», майже 80% учителів відповіли «так», 15% – дали відповідь «ні», 5% учителів утрималися від відповіді. На це запитання 72% студентів дали позитивну відповідь, 18% – негативну, 10% студентів утрималися від відповіді.

На наступне запитання: «Визначте місце гуманізації педагогічного процесу у формуванні особистості молодшого школяра», 22% учителів відповіли «надзвичайно важливе»; «необхідне» – вважать 39% опитуваних; 39% фахівців дали негативну відповідь.

Аналізуючи відповіді студентів стосовно даного питання, відмітимо, що 8% визначають «надзвичайно важливе» місце гуманізації педагогічного процесу у формуванні особистості молодшого школяра, «необхідне» (45%); на думку 47% респондентів це «неважливо».

На четверте запитання: «Що заважає, на Вашу думку, створенню комфортних стосунків у школі?», вчителі дали такі відповіді: «брак належної підготовки кадрів» (57%), «економічні труднощі, серед яких недостатнє фінансування в галузі освіти з боку держави» (25%), «ставлення окремих учнів до навчання» (10%), «помилка в обранні професії» (8%).

Серед причин, що заважають встановленню комфортних стосунків у сучасній початковій школі, студенти називають: «застарілі форми і методи навчально-виховного процесу» (14%), «недостатню педагогічну культуру вчителів» (13%), «брак належної підготовки кадрів» (30%), «нехтування вчителем особистістю дитини, поверхневе ставлення до неї» (20%),

«необізнаність учителя із інноваційними технологіями» (15%), «економічні труднощі» (4%). Не змогли визначити причини 4% опитуваних.

Таким чином, при зіставленні анкетних даних у формі відповідей студентів і вчителів початкових класів, ми дійшли висновку, що майже всі опитувані усвідомлюють необхідність гуманізації педагогічного процесу в початковій школі. Отримані відповіді половини респондентів характеризуються чіткістю та змістовністю, хоча деякі з опитуваних утрималися від них. Ставлення вчителів початкових класів і студентів випускних курсів до гуманізації педагогічного процесу у формуванні особистості молодшого школяра подано в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Ставлення вчителів початкових класів та студентів до гуманізації педагогічної діяльності на констатувальному етапі, %

Характер ставлення	Судження вчителів		Судження студентів		Респонденти загалом	
	Абс	%	Абс	%	Абс	%
«надзвичайно важлива» (позитивне)	30	22	9	8	39	15
«необхідна»	55	39	50	45	105	42
«неважлива» (негативне)	55	39	53	47	108	43

Аналіз результатів таблиці дає можливість стверджувати, що значна частина опитуваних (57%) висловила позитивне ставлення щодо необхідності гуманізації педагогічного процесу в початковій школі. Вони зазначили, що молодший шкільний вік багатий внутрішніми можливостями позитивних змін і для ефективного використання цього потенціалу, збереження й зміцнення природної гуманності дитини, вчитель початкових класів повинен мати належну професійну підготовку.

Разом з тим, 43% від опитаних склали вчителі та студенти, що негативно ставляться до питання гуманізації педагогічного процесу в початковій школі. Вони пояснюють це тим, що особливої підготовки до цього процесу вчитель не потребує, визначаючи головним у сучасній початковій школі не комфортні

стосунки, а досконале опанування учнями теоретичного матеріалу. На нашу думку, такі респонденти, насамперед, нехтують особистістю дитини, не визнають її як цінність.

З огляду на отримані результати анкети, слід відмітити, що судження студентів і вчителів початкових класів щодо значущості гуманізації педагогічного процесу у формуванні особистості молодшого школяра мають відмінності. Майже 61% учителів надають гуманізації педагогічного процесу в початковій школі визначне місце тоді, як лише 53% студентів випускних курсів підготовки вчителів початкових класів поділяють таку точку зору. Отже, це свідчить про деякі недоліки роботи закладу вищої освіти з питання підготовки майбутніх фахівців до гуманізації педагогічного процесу в початковій школі.

З метою визначення у респондентів рівнів сформованості бажання працювати в режимі гуманних стосунків було застосовано модифіковану самодіагностику Т. Фролової. Результати за самодіагностикою надано в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Рівні сформованості у студентів та вчителів початкових класів бажання працювати в режимі гуманних стосунків на констатувальному етапі, %

Респонденти / Рівні сформованості бажання працювати в режимі гуманних стосунків	Студенти				Вчителі		Респонденти загалом	
	ЕГ		КГ					
	Абс	%	Абс	%	Абс	%	Абс	%
Високий	-	-	1	1,8	15	10,7	16	6,4
Середній	14	25	24	42,9	50	35,7	88	34,9
Низький	42	75	31	55,3	75	53,6	148	58,7

Отже, аналізуючи отримані результати за самодіагностикою, зазначимо, що високий рівень сформованості бажання працювати в режимі гуманних стосунків було виявлено всього у 6,4% респондентів, середній – у 34,9% опитуваних, у 58,7% – низький. У студентів експериментальних груп високий рівень даного критерію не було визначено, на противагу 1,8% студентів

контрольних та 10,7% учителів початкових класів. Кількісні характеристики за критерієм «сформованість бажання працювати в режимі гуманних стосунків» характеризуються здебільшого на низькому рівні, а саме: ЕГ – 75%, КГ – 55,3% та у 53,6% учителів початкових класів.

Як бачимо, в індивідуальній свідомості вчителів початкових класів та студентів досить широко представленні знання про потребу й можливості гуманізації педагогічного процесу. Однак, за проведеною самодіагностикою, ці знання виявилися недостатньо дієвими, зважаючи на перебудову взаємодії «педагог-учень» на основі фасилітаційного підходу. Готовність учителів початкових класів та студентів додержуватися його в роботі з учнями гальмується стереотипами антигуманного характеру, які, хоча й багато в чому визначають їх ціннісні диспозиції у педагогічному процесі, проте заважають їм успішно переходити від авторитарно-директивної позиції до гуманістичної.

Відповідно до мети констатувального експерименту, визначимо рівні сформованості мотиваційного компонента готовності студентів до гуманізації педагогічного процесу в початкових класах. Результати цього зрізу в середніх значеннях подано в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Результати сформованості мотиваційного компонента готовності студентів до гуманізації педагогічної діяльності в початкових класах на констатувальному етапі, %

Групи сту-дентів	Рівні	Критерії					
		Наявність професійних мотивів		Усвідомлення сутності гуманізації педагогічного процесу		Сформованість бажання працювати в режимі гуманних стосунків	
		абс	%	абс	%	абс	%
ЕГ	високий	12	21,4	4	7,2	-	-
	середній	16	28,6	25	44,6	14	25
	низький	28	50	27	48,2	42	75
КГ	високий	8	14,2	5	9	1	1,8
	середній	17	30,4	25	44,6	24	42,9
	низький	31	55,4	26	46,4	31	55,3

Отриманні данні, дають підстави стверджувати, що майже половині студентів, які брали участь на констатувальному етапі експерименту, притаманна наявність професійних мотивів (експериментальні групи – у 28,6% студентів виявлено середній рівень, у 21,4% – високий рівень; контрольні групи – 30,4% досліджуваних із середнім рівнем, 14,2% – із високим), але цей критерій на низькому рівні у 50% студентів експериментальних груп та у 55,4% – контрольних. Критерій «усвідомлення сутності гуманізації педагогічного процесу» визначено на низькому рівні: ЕГ – 48,2%, КГ – 46,4%.

За критерієм сформованості бажання працювати в системі гуманних стосунків було встановлено, що більшість учасників експерименту тяжіють до авторитарності. Так, низький рівень було виявлено у 75% студентів експериментальних груп, у 55,3% – контрольних. Високий рівень серед студентів ЕГ не був відмічений, а в КГ він становив 1,8%.

Другий діагностичний зріз був пов’язаний з потребою виявити в студентів рівень сформованості змістово-процесуального компонента готовності до гуманізації педагогічної діяльності в початкових класах.

Ми запропонували студентам знайти відповіді й описати хід своїх роздумів під час розв’язання педагогічних завдань шляхом тестування.

Для оцінки письмових робіт було використано таку шкалу:

– немає відповіді – 0 балів;

– відповідь без обдумування – 1 бал;

– відповідь з одним варіантом розв’язання – 2 бали;

– відповідь з кількома варіантами розв’язання – 3 бали.

За максимальну кількість балів виконання даного тесту було прийнято таку розрахункову кількість: $12 \times 3=36$ балів. Найбільша оцінка за завдання – 3 бали. Ці значення було взято як граничні для високого та низького рівнів прояву змістово-процесуального компонента готовності до гуманізації педагогічного процесу в початкових класах. Для проміжних значень використовувалася така шкала розподілу за рівнями: високий – 36 – 28 балів, середній – 27 – 16 балів, низький – 15 – 0 балів.

Рівень прояву змістово-процесуального компонента готовності в майбутніх учителів оцінювався за тим, наскільки в розв'язанні завдань були: простежені причинно-наслідкові зв'язки явищ; застосовані знання з психолого-педагогічних дисциплін; ефективними дії учасників.

Для визначення рівня сформованості змістово-процесуального компоненту було використано три критерії: загальноінтелектуальний рівень розвитку; система фахових знань, умінь і навичок щодо гуманізації педагогічного процесу в початковій ланці освіти; практична реалізація педагогічних знань і вмінь організовувати гуманний педагогічний процес у початкових класах.

Результати цього зрізу, що відображають стан змістово-процесуального компонента готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності, надані в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Результати сформованості змістово-процесуального компонента готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності на констатувальному етапі, %

Групи сту-дентів	Рівні	Критерії					
		Загально-інтелектуальний рівень розвитку		Система фахових знань, умінь і навичок щодо гуманізації педагогічного процесу в початковій ланці освіти		Практична реалізація педагогічних знань і вмінь	
		абс	%	абс	%	абс	%
ЕГ	високий	5	9	8	14,3	11	19,6
	середній	24	42,8	18	32,1	15	26,8
	низький	27	48,2	30	53,6	30	53,6
КГ	високий	6	10,7	3	5,4	15	26,8
	середній	21	37,5	23	41	16	28,6
	низький	29	51,8	30	53,6	25	44,6

Аналізуючи отримані результати з таблиці сформованості змістово-процесуального компонента, слід зазначити, що в усіх групах вони виявилися досить близькими за значенням. Так, в експериментальних групах за критерієм

«загальноінтелектуальний рівень розвитку» 48,2% студентів виявили низький рівень, а в контрольних – 51,8%.

Безперечно, результати цього зрізу підтвердили нашу гіпотезу про те, що традиційна система психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів мало сприяє формуванню змістово-процесуального компонента готовності до гуманізації педагогічного процесу в такому його прояві, як того вимагає педагогічна практика.

Отже, результати спеціального діагностичного дослідження дають підстави стверджувати, що саме навчання майбутнього вчителя початкових класів у закладі вищої освіти повинно закласти основу для становлення фахівця високого класу, створити умови для формування його готовності до гуманізації педагогічного процесу в початковій школі; для реалізації гуманної мети виховання.

Останній діагностичний зріз був спрямований на вивчення сформованості рефлексивного компонента готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу. Так, критеріями сформованості рефлексивного компонента виступали: потреба у самопізнанні; професійна спрямованість; адекватна самооцінка, самоконтроль, корегуюча діяльність.

Оцінювання рівнів прояву у студентів критеріїв «самопізнання», «професійна спрямованість» проводилося за допомогою модифікованих анкет, які описав Є. Рогов. Діагностичне обстеження майбутніх учителів початкових класів за критерієм «адекватна самооцінка, самоконтроль, корегуюча діяльність» передбачало застосування розробленої нами анкети. Питання, включені до даних анкет, дозволили виявити у респондентів схильність до самопізнання; прагнення вивчати себе; рівні прояву самооцінки, самоконтролю, корегуючої діяльності. Зведені результати цього зрізу подано в таблиці 1.5.

Аналізуючи результати таблиці, зазначимо, що для майбутніх учителів початкових класів самопізнання не виступає характерною рисою.

Таблиця 1.5

Результати сформованості рефлексивного компонента готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності на констатувальному етапі, %

Групи студентів	Рівні	Критерії					
		Самопізнання		Професійна спрямованість		Адекватна самооцінка, самоконтроль, корегуюча діяльність	
		абс	%	абс	%	абс	%
ЕГ	високий	4	7,1	2	3,6	5	9
	середній	14	25	23	41,1	25	44,6
	низький	38	67,9	31	55,3	26	46,4
КГ	високий	4	7,1	3	5,4	6	10,7
	середній	16	28,6	18	32,1	23	41,1
	низький	36	64,3	35	62,5	27	48,2

Так, низький рівень прояву даного критерію визначено у 67,9% студентів експериментальних груп та у 64,3% студентів – контрольних. Відповідно високий рівень самопізнання, за результатами анкетування, в експериментальних та контрольних групах становить 7,1%.

Критерій «професійна спрямованість» знаходиться переважно на низькому рівні, як в експериментальних групах (у 55,3% студентів), так і в контрольних (у 62,5% опитуваних). Середній рівень професійної спрямованості виявлено у 41,1% респондентів експериментальних груп та у 32,2% студентів – контрольних. Високий рівень – у 3,6% майбутніх учителів початкових класів експериментальних та у 5,4% майбутніх фахівців контрольних груп.

Стосовно критерію «адекватна самооцінка, самоконтроль, корегуюча діяльність», то 44,6% (ЕГ) та 41,1% (КГ) досліджуваних зазначили, що такий вид діяльності притаманний їм (середній рівень), а 46,4% (ЕГ) і 48,2% (КГ) не відводять місця подібному виду пізнання (низький рівень). Високий рівень даного критерію виявлено у 9% студентів експериментальних груп та у 10,7% опитуваних – контрольних.

За результатами педагогічного дослідження нами визначено три рівні готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльнотсі: високий, середній, низький. Надамо їм характеристику.

Високий рівень сформованості професійної готовності майбутнього вчителя початкових класів до гуманізації педагогічного процесу відзначався в студентів, яким притаманне позитивне ставлення до здійснення даного процесу, орієнтація на подальшу працю у сфері освіти, налаштовування на гуманні стосунки. Загальноінтелектуальний рівень розвитку студентів є високим; фахові знання та навички з питання гуманізації педагогічного процесу в початкових класах сформовані, відзначаються професійною спрямованістю. Включення у власну викладацьку роботу характеризується позитивним ставленням до молодших школярів, емпатичним розумінням вихованців, майстерним володінням педагогічною технікою. Студенти на належному рівні проводять уроки та виховні заходи гуманістичної спрямованості, застосовують гуманістичні методики, організовують саморозвиток молодшого школяра, встановлюють комфортні стосунки у системі: «вчитель-учень», «учень-учні». Вони володіють особистісно зорієнтованим стилем спілкування. Майбутнім учителям на високому рівні притаманні схильність до самопізнання, самооцінки та проявлення професійної спрямованості. Студенти вміють контролювати свої дії за традиційних та нетрадиційних обставин, адекватно оцінюють рівень власної підготовленості до виконання професійних обов’язків, здатні визначати шляхи самовиховання гуманно-творчого потенціалу. Практична діяльність має стійкий творчий характер.

Середній рівень професійно-особистісного утворення готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу забезпечувався загальнонавчальною орієнтацією, позитивно-пасивним ставленням до здійснення зазначеного процесу, частковим усвідомленням бажання працювати в системі гуманних стосунків. Загальноінтелектуакльний рівень студентів є невисоким, засвоєння основних понять і положень щодо специфіки гуманного педагогічного процесу в початкових класах на

середньому рівні. Епізодичне включення у власну викладацьку роботу необхідних умінь зумовлене незначним проявом авторитарного стилю. У студентів викликають труднощі практичні шляхи успішного здійснення гуманного педагогічного процесу в початковій ланці освіти. Практична діяльність, здійснювана даними майбутніми фахівцями початкових класів, носить продуктивний і почасти творчий характер. Однак має місце невідповідність між набутими знаннями стосовно гуманізації педагогічного процесу та застосуванням їх на практиці. Майбутнім учителям на середньому рівні притаманні схильність до самопізнання та проявлення професійної спрямованості. Означені студенти мають завищений рівень власної підготовленості, а корегуюча діяльність присутня епізодично.

Низький рівень сформованості професійної готовності майбутнього вчителя початкових класів до гуманізації педагогічного процесу визначався у студентів, яким властиво байдуже ставлення до здійснення даного процесу, пасивність у оволодінні професією, відсутність бажання працювати в системі гуманних стосунків. В означеної групи студентів проявляється низький рівень загально інтелектуального розвитку, засвоєння основних понять і положень щодо специфіки гуманного педагогічного процесу в початкових класах. Має місце завищена вимогливість до вихованців з боку майбутнього вчителя. У таких студентів спостерігається низький рівень умінь щодо здійснення гуманізації педагогічного процесу в початковій школі, а саме: в організації саморозвитку дитини, в проведенні уроків та виховних заходів гуманістичної спрямованості та в іншому. Дотримуючись авторитарного стилю спілкування, схильні до загострення конфліктних ситуацій із учнями, колегами. Практична діяльність студентів має репродуктивний характер, творчі завдання виконуються формально. Їм не властиве прагнення вивчати себе, визначати рівень прояву професійної спрямованості. У майбутніх учителів початкових класів завищена або невизначена самооцінка, вони не вміють контролювати свої дії ні за традиційних, ні за нетрадиційних обставин; недоліки професійної підготовки ними не усвідомлюються і не виправляються.

Загальну характеристику рівнів за всіма компонентами готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності надано в таблиці 1.6.

Таблиця 1.6

Загальна характеристика рівнів сформованості готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності на констатувальному етапі, %

Групи студентів	Рівні	Компоненти		
		Мотиваційний	Змістово-процесуальний	Рефлексивний
ЕГ	високий	9,6	14,3	6,5
	середній	32,7	33,9	37
	низький	57,7	51,8	56,5
КГ	високий	8,3	14,3	7,7
	середній	39,3	35,7	34
	низький	52,4	50	58,3

Аналізуючи дані таблиці, слід зазначити, що низький рівень сформованості мотиваційного компоненту готовності до гуманізації педагогічного процесу виявлено у більшості студентів як експериментальних (57,7%), так і контрольних (52,4%) груп. Додамо, що у 32,7% респондентів експериментальних та у 39,3% – контрольних груп визначено середній рівень за даним компонентом, а високий – у 9,6% студентів експериментальних та у 8,3% майбутніх фахівців контрольних груп.

Високий рівень сформованості змістово-процесуального компоненту вищевказаної готовності виявлено у 14,3% студентів експериментальних та контрольних груп. Для половини респондентів 51,8% (ЕГ), 50% (КГ) характерним є низький рівень сформованості даного компоненту, а середній – для 33,9% (ЕГ) та 35,7% (КГ).

За рефлексивним компонентом готовності до гуманізації педагогічного процесу в початкових класах було визначено, що у більшості студентів КГ та ЕГ цей критерій знаходиться переважно на низькому рівні. Так, ЕГ – 56,5% – низький рівень, КГ – 58,3% – низький рівень. Кількість студентів із високим

рівнем за вказаним компонентом є незначною та становить 6,5% в експериментальних групах і 7,7% – у контрольних.

Таким чином, за результатами констатувального етапу експерименту було виявлено низький рівень готовності до гуманізації педагогічної діяльності у половини майбутніх учителів початкових класів як експериментальних, так і контрольних груп. Основну причину даного стану готовності респонденти вбачають у недостатній підготовці майбутніх фахівців до означеного виду професійної діяльності під час навчання у закладі вищої освіти.

РОЗДІЛ 2
ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ГУМАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Інструментальна модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності

Мета формувального етапу експерименту полягала в тому, щоб здійснити ефективне управління процесом формування готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу на етапі професійної підготовки у вищій школі, надати студентам можливість практичної реалізації гуманного педагогічного процесу в початкових класах, актуалізувати їхні гуманно-творчі можливості шляхом створення відповідних умов.

При постановці завдань цього етапу експерименту ми враховували аналіз результатів теоретичного розгляду сутності гуманного педагогічного процесу в початкових класах, специфіку роботи вітчизняних та зарубіжних вчителів-практиків у цьому напрямі та стан готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу. Тому виникла можливість розробки педагогічно обґрунтованої й логічно побудованої інструментальної моделі готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності.

Зауважимо, що модельний підхід до вивчення явищ педагогічної дійсності дозволяє висвітлити їх сутність, розкрити динаміку взаємозв’язку складових елементів, виявити шляхи, що характеризуються оптимізуючим впливом на процес функціонування означеного явища.

Спираючись на дані, отримані протягом констатації та аналізу наявного стану підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації

педагогічного процесу, був організований та апробований формувальний етап експерименту.

У ході якого розв'язувалися такі завдання: розробка, теоретичне обґрунтування моделі підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу, реалізація її на практиці; розробка методичних рекомендацій для майбутніх учителів щодо гуманізації педагогічного процесу.

Так, гуманістично спрямоване освітнє середовище у ЗВО, як один із напрямів вищевказаної готовності, включає в себе:

– створення атмосфери доброзичливості;

– можливість викладача гнучко і динамічно включати кожного суб'єкта педагогічного процесу в тематику заняття;

– використовування індивідуальних особливостей суб'єкта та його досвіду під час навчання;

– визначення за кожним права на помилку, але з обов'язковим аналізом її причин, виявленням шляхів подолання;

– встановлення суб'єкт-суб'єктної гуманної взаємодії в системі: «викладач-студент», «студент-учень»;

– стимулювання розвитку гуманно-етичних установок та саногенного (оздоровчого) мислення студентів;

– оволодіння педагогічною емпатією.

Створюючи власну модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу, враховували теоретико-методичні засади дослідження науковців під керівництвом І. Зязюна та О. Пєхоти. Пріоритетність особистісно зорієнтованої (близької до гуманістично спрямованої) моделі підготовки майбутніх учителів над традиційною розкрито дослідниками у порівняльній таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Традиційна й особистісно зорієнтована моделі підготовки майбутніх учителів початкових класів

Структурні компоненти підготовки майбутніх учителів	Традиційна модель підготовки майбутніх учителів	Особистісно зорієнтована модель підготовки майбутніх учителів
1	2	3
Мета	Засвоєння студентами системи цінностей, професійних установок і досвіду, створених попередніми поколіннями	Розвиток особистості студента як неповторної індивідуальності; створення оптимальних умов для механізмів його саморозвитку, самозахисту та самовиховання; в підтримці на шляху професійного самовизначення і самореалізації
Орієнтація діяльності педагога	Предметно-зцентрована	Особистісно зорієнтована
Характер відносин	Суб'єкт-об'єктний	Суб'єкт-суб'єктний
Організація навчального процесу	Педагогічний колектив конструює способи і методи досягнення мети професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя. Навчання здійснюється за допомогою колективної форми. Форма навчання – лекційно-семінарська	Науково-педагогічний колектив і студент проєктують освітній процес згідно з діагностуванням потреб і можливостей розвитку майбутнього вчителя через організацію особистісно-розвивального освітнього середовища (діагностування, проектування і організація з урахуванням індивідуальних потреб особистості)
Пріоритети	Авторитет педагога; когнітивний характер підготовки вчителя	Визнання унікальності і неповторності особистості, розвиток особистості
Позиція, стиль і роль педагога	Авторитарні (педагог претендує на головне «джерело невичерпної інформації» з предмету викладання)	Демократичні (помічник і організатор створення індивідуальної освітньої траєкторії розвитку майбутнього вчителя, особистісно зорієнтованого навчання в університеті)
Позиція студента	Той, кого ведуть, ретранслятор	Невимушена активність

Емоційний фон	Невпевненість у собі; замкнутість, настороженість і тривожність; боязливість студента перед осудженням; емоційна напруженість	Радість, емоційне збудження від власного успіху, задоволення від «бути почутим», стимулювання творчості та неоднозначності; невимушеність і впевненість у собі
Характерні методи і форми навчання	Репродуктивні (лекційно-семінарські, конспектування монографій, написання рефератів)	Продуктивні, творчі (діалог, полілог, створення «ситуації успіху», драматизація дидактичних ситуацій, рольові ігри, індивідуальні завдання, творчі роботи, проблемні заняття)
Контроль за навчальною діяльністю	Переважно зовнішній (з боку педагога, кафедри, деканату) і пооперaційний	Переважно внутрішній (з боку особи, що навчається, бачить в цьому сенс, перспективу самореалізації, а отже, внутрішню мотивацію, організацію-контроль)
Результат	Підготовлений учитель до роботи в традиційній школі, з репродуктивним типом мислення, авторитарним стилем організації навчального процесу та оцінювання	Учитель готовий сприймати цінності особистісно зорієнтованого навчання, вміє самообгрунтувати власні дії, цілереалізується на основі авторської моделі навчання, вносить власні елементи в зміст навчання, вміє приймати чи відторгати форми діяльності і спілкування з позицій власного педагогічного ідеалу, орієнтується на діалог і зміни в процесі педагогічного спілкування

У рамках нашого дослідження передбачалося функціонування інструментальної моделі підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу (рис. 2.1) в умовах закладів вищої освіти гуманістично спрямованого середовища. Працюючи над створенням моделі готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу, ми виходили з розуміння педагогічної технології формування означеної готовності як сукупності пов’язаних компонентів (мотиваційного, змістово-процесуального, рефлексивного), взаємодія яких в освітньому процесі ЗВО забезпечує постійний та послідовний вплив на студентів різноманітних взаємопов’язаних, взаємодоповнюючих форм і методів роботи.

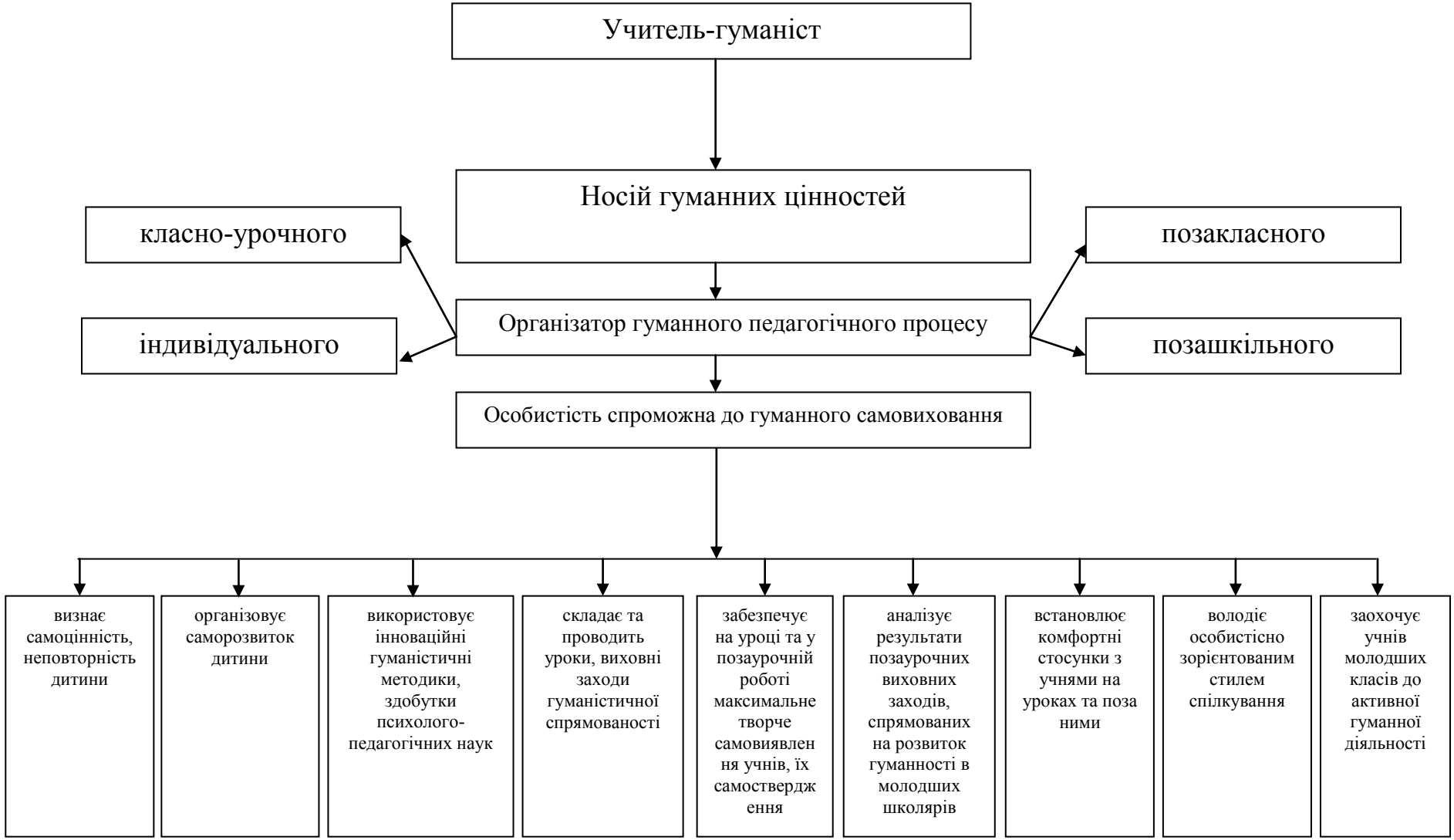

Рисунок 2.2. Модель учителя початкових класів, здатного до гуманізації педагогічного процесу

Головними компонентами моделі вважаємо мету, зміст, форми організації процесу навчання в аудиторний та позаудиторний час, адекватне самооцінювання, самоконтроль та корекційну діяльність результатів підготовки, самовиховання гуманного потенціалу.

Кінцевим результатом моделі підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності виступає особистість студента, підготовлена до самореалізації гуманно-творчого потенціалу.

2.2. Науково-методичне забезпечення реалізації гуманістичного потенціалу майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки

Експериментальна робота з підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу складалась з двох основних цільових установок.

Перша група цілей стосувалась впливу настановлення гуманної спрямованості, що знаходить вияв у почуттях і переконаннях, прагненнях і вподобаннях майбутніх учителів. Усі вони виступають як мотиви, що спонукають студентів до здійснення гуманізації педагогічного процесу в початкових класах (*мотиваційний компонент готовності).*

Друга група – передбачала озброєння студентів необхідними засобами (інструментарієм) практичної реалізації гуманної спрямованості. До таких засобів належать передусім способи дій, спрямовані на розвиток навичок, умінь або стратегії (Г. Балл), (*змістово-процесуальний та рефлексивний компоненти структури готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності).*

З метою реалізації кожної групи цілей складалися спеціальні програми.

Програма першої групи цілей передбачала розроблення програми спецкурсу «Підготовка вчителя-гуманіста початкових класів». Мета –

теоретико-методична підготовка майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу.

У цілому, формувальним етапом експерименту передбачалося надання майбутнім учителям початкових класів необхідних знань: поглиблення, розширення й оновлення інформації з галузі психолого-педагогічної теорії, зокрема, знань закономірностей, принципів, основних протиріч процесу навчання й виховання, законів фізичного й психічного розвитку молодших школярів, актуальних проблем перспективного розвитку сучасних початкових шкіл; поповнення й оновлення знань студентів у галузі педагогічної практики, зокрема, знань методів, форм, засобів гуманізації педагогічного процесу й шляхів їх оптимізації та вдосконалення, ознайомлення із здобутками сучасних експериментаторів і дослідників, новаторів; надання майбутнім учителям початкових класів знань у галузі педагогічної творчості; підвищення загальної культури студентів, залучення їх до надбань національної й світової культури, стимулювання самовиховання гуманно-творчого потенціалу та інше. Особливе місце належало культивуванню у свідомості кожного студента взірцевої моделі вчителя-гуманіста. Максимально точний опис особистісних характеристик такого вчителя зводився до сукупності усіх рис і якостей, якими він повинен бути наділений.

Слід відмітити, що гуманні вчителі звикли піклуватися і допомагати слабким, самотнім незалежно від того, близькі їм ці люди, чи далекі, вміють узгоджувати свої бажання з потребами і самопочуттям інших людей. Для гуманного вчителя властива щиросердність, непримиренність до негідних вчинків інших, активне творення добра, яке не допускає того, щоб його педагогічна діяльність підпорядковувалася авторитарним вказівкам з боку адміністрації школи. Ці риси гуманного вчителя доповнюють переживання доброго почуття причетності до праці, тепле ставлення до рідних, емоційна відкритість у повсякденних взаємовідносинах, у навчально-виховній діяльності; здатність до високої реалізації свого людського потенціалу за будь-яких обставин.

Новими цінностями вчителя-гуманіста є: позитивне ставлення до швидких змін у собі; опанування мистецтва саногенного (оздоровчого) мислення; вміння робити кращий вибір, знижувати ризик виникнення стресогенних ситуацій і мати певний запас гуманно-творчого потенціалу в собі; внутрішня гуманна самоспрямованість; емпатія та емоційна стабільність.

Враховуючи вищевикладені положення, нами було побудовано модель особистості гуманного вчителя початкових класів (рис. 2.2). Не дивлячись на те, що така модель не позбавлена деякого педагогічного ідеалізму, її образ у свідомості майбутнього фахівця є необхідною умовою подальшої формувальної роботи.

Отже, підготовка вчителя-гуманіста виступає головним завданням фахової підготовки студентів. Означений спецкурс був проміжною ланкою між теоретичним засвоєнням знань з теорії питання гуманізації педагогічного процесу в початковій ланці освіти та її практичним застосуванням у реальних умовах сучасної школи.

Так, тема: «Гуманізація педагогічного процесу як наукова проблема в контексті світової педагогіки» передбачала ознайомлення студентів із теоретичними положеннями визначеного питання, його розвитком в історії педагогіки та включала розгляд ряда аспектів, вказаних нижче.

– Сутність парадигм авторитарної та гуманістичної педагогіки.

– Ідея гуманістично спрямованого навчання та виховання в спадщині зарубіжних педагогів: Я. А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, А. Дістервега, М. Монтессорі, Р. Штайнера, С. Френе.

– Виникнення на початку 60-х років XX століття в США гуманістичної педагогіки як втілення гуманістичних ідей психологів: А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франкла.

– Становлення та розвиток гуманістичних ідей в історії вітчизняної педагогіки. Вплив на сучасний гуманістично спрямований педагогічний процес ідей Г. Сковороди, К. Ушинського, Х. Алчевської, С. Русової, Г. Ващенка, А. Макаренка, В. Сухомлинського.

– Погляди сучасних дослідників (С. Бондар, О. Вишневського, Б. Грицюка, І. Зязюна, Л. Кондрашової, Л. Сущенко, Т. Сущенко, Л. Хоружи та ін.) на проблему гуманізації педагогічного процесу.

Відповідно до теми: «Актуальні психолого-педагогічні аспекти гуманізації освіти» , розглядалася низка питань наведених нижче.

– Визначення одних із концептуальних понять гуманного педагогічного процесу – гуманізм, гуманність, «педагогіка радості». Характеристика поняття «рефелексологія виховання», його місце і роль в гуманізації педагогічного процесу.

– Характеристика професійних вимог американського психолога К. Роджерса до вчителя-фасілітатора (конгруентність, позитивне ставлення до учнів, емпатичне розуміння учня, педагогічна техніка).

– Погляди вітчизняних представників гуманістичного напрямку психології (Г. Балла, І. Беха, Г. Костюка та ін.) на природу гуманного педагогічного процесу.

– Психолого-педагогічні умови забезпечення «ситуації успіху» вихованцю (за І. Бехом).

У контексті теми: «Шляхи гуманізації педагогічного процесу в початковій школі» розкрито такі теоретичні питання:

– Закономірності реакцій дитини на дії дорослих у заповідях Дороті Вольте:

- якщо діти живуть в умовах постійної критики, вони навчаються засуджувати;
- якщо діти живуть в умовах ворожнечі, вони навчаються насильству;
- якщо дитину постійно висміювати, вона навчається зневажати себе;
- якщо дітей постійно соромлять, вони навчаються почувати постійну провину;
- якщо діти знаходяться в умовах толерантності, вони навчаються терпимості;
- якщо дітей підтримують, вони навчаються впевненості в собі;

- якщо дітей схвалюють, вони навчаються самоповаги;
- якщо діти живуть в умовах справедливості, вони навчаються бути справедливими;
- якщо діти живуть у безпеці, вони навчаються довіряти;
- якщо діти живуть визнаними, вони навчаються дружелюбності, вони навчаються знаходити любов на землі.

– Визначення специфіки гуманізації педагогічного процесу в початковій школі.

– Характеристика гуманного спілкування та взаємостосунків у системі: «вчитель-учень», «учень-учні» початкової школи. Гуманістичний потенціал педагогів-новаторів В. Сухомлинського та Ш. Амонашвілі.

– Характеристика спеціальних психолого-педагогічних досліджень останнього десятиліття (І. Бех, В. Киричок, А. Кияновський, Л. Шульга та ін.), присвячених особистості молодшого школяра.

Таким чином, застосування на семінарсько-практичних заняттях вищевказаних видів діяльності, надавало можливість студентам експериментальних груп практично оволодіти вміннями щодо здійснення гуманного педагогічного процесу в початковій школі (реалізація змістово-процесуального компонента готовності). Саме таких:

– вміння визнавати самоцінність, неповторність дитини;

– вміння організувати саморозвиток дитини;

– вміння добирати інноваційні гуманістичні методики;

– вміння складати та проводити уроки, виховні заходи гуманістичної спрямованості;

– вміння забезпечувати на уроці та у позаурочній роботі максимальне творче самовиявлення учнів;

– вміння аналізувати результати позаурочних виховних заходів, спрямованих на розвиток гуманності в молодших школярів;

– вміння встановлювати комфортні стосунки з учнями на уроках та поза ними;

– вміння володіти особистісно зорієнтованим стилем спілкування;

– вміння визначати шляхи гуманного самовиховання.

Під час експерименту передбачалося створення рефлексивного середовища, яке заохочувало студентів до колективної творчості (творчої активності, творчого мислення тощо), вимагало дотримання певних педагогічних умов, а саме:

- заохочення до нових ідей, що передбачає надання студентам можливості творчого відкриття у розв’язанні старих проблем;
- створення творчого клімату, що сприяє можливості контактування кожного студента з групою та заохочує до вільного обміну думками й особистого погляду на порушену проблему;
- толерантне ставлення викладачів до невдач студентів. Така атмосфера надає можливість останнім усвідомити той факт, що успішна реалізація гуманізації педагогічного процесу в початкових класах вимагає неабияких психологічних та моральних зусиль, затрат часу і не підпорядковується чітким алгоритмам діяльності;
- визнання значущості, тобто, виражаючи схвалення оцінками або похвалами, викладач демонструє, що на його заняттях цінується творче мислення і зацікавлене спілкування, в яких і виявляється гуманно-творчий потенціал майбутніх учителів.

Такий підхід доцільний тому, що отриманий досвід суб’єктної участі студентів у створеному рефлексивному середовищі, яке можна назвати моделлю педагогічного процесу на засадах гуманізму, надає змогу реалізувати його під час проходження педпрактики. Найголовніше, що приваблює в такій формі підготовки, це приємні людські стосунки між викладачем та студентами, які відбуваються на фоні катарсичних переживань, почуттєвої співтворчості та інтелектуальної співпраці, постійного, безперервного обміну духовними цінностями.

Методологічно дослідження базується на розумінні гуманізації педагогічної процесу як визначенні й утвердженні майбутнім учителем

педагогічної позиції, що ґрунтується на безумовному прийнятті унікальності кожної людини як найвищої цінності з огляду на те, що й сам студент повинен бути такою цінністю для всіх суб'єктів педагогічного процесу. Ці ідеї ми продовжували експериментально втілювати в процесі закладів вищої освітиської підготовки, створюючи психологічний клімат прийняття іншої людини (за К. Роджерсом), клімат, у якому відсутній тиск на особистість, і який був особливо важливим для майбутніх учителів початкових класів на етапі розкриття резервів людяності. Так, з метою оволодіння студентами вміння визнавати самоцінність, неповторність дитини ми використовували вправи психотерапевтичного характеру: «Моє дитинство», «Я – дитина», тим самим, активізуючи в них спогади про свої дитячі роки.

Вправа «Моє дитинство» (5-10 хв.)

Мета: надання психологічної допомоги тим студентам, які мають у своєму досвіді психотравми дитинства.

Інструкція: група сідає колом. Викладач просить розповісти найрадіснішу та найсумнішу подію свого дитинства. Відомо, що наявність гострих травматичних подій у ранні роки впливає на сприймання учня вчителем. Розкриття студентом своїх дитячих переживань у групі та отримання при цьому підтримки, надає йому можливість звільнитися від негативних спогадів.

Вправа «Дитина» (10-15 хв.)

Мета: налаштовування на позитивне сприйняття дитини.

Інструкція: група сидить колом і кожний учасник по черзі дає визначення слова «дитина». Початок першого речення обов'язково включає в себе слова: «Дитина – це ...». Далі кожний закінчує речення так, як вважає правильним. При обговоренні викладач акцентує увагу на позитивних визначеннях.

На наступному етапі роботи студенти отримали завдання: знайти в творі В. Сухомлинського «Сто порад учителеві» педагогічні ситуації, які спрямовані на розкриття, збереження неповторності та самоцінності дитини.

Після аналізу типових педагогічних ситуацій студентам було запропоновано схему визначення неповторності, самоцінності молодшого

школяра (для застосування під час педпрактики), яка складається з таких питань:

1. Які риси характеру найсильніше проявляються в учня?

2. Що викликає особливий інтерес у дитини під час навчальної діяльності?

3. Чи приймає молодший школяр активну участь у позакласній, позаурочній діяльності? Що більше йому подобається робити?

4. З ким із оточення учень більш емоційно відкритий, щирий?

5. Що, за Вашими спостереженнями, у дитини викликає творчу наснагу, захоплення, емоційну піднесеність?

6. Що більше всього засмучує її?

Виходячи з тих положень, що саморозвиток дитини залежить від визнання її унікальності та від створення умов для розкриття її гуманно-творчого потенціалу, студенти експериментальних груп продовжували досконале вивчення індивідуальних особливостей молодшого школяра під час проходження педагогічної практики в початкових класах. З цією метою використовувалися такі відомі діагностичні методики: дитячий варіант тесту Векслера та особистісного опитувальника Айзенка; «Картки тривожності» Амена; малюнкові тести та деякі ін.

Формування у майбутніх фахівців таких умінь, як забезпечувати на уроці та у позаурочній роботі максимальне творче самовиявлення молодших школярів, їх самоствердження; організовувати саморозвиток дитини, передбачало аналіз педагогічних ситуацій із практикумів та виконання завдань індивідуально-творчого характеру. Так, наприклад, було запропоновано кожному студентові дібрати матеріал для гуманно-творчої скарбнички із різноманітними завданнями для молодших школярів, які б сприяли розвитку людяності, добротворенню у дітей.

Найскладнішим завданням для студентів була підготовка та проведення уроків, виховних заходів гуманістичної спрямованості в початкових класах.

Щоб допомогти студентам розібратися, як реалізувати на практиці в початкових класах особистісно-гуманний аспект педагогічного процесу, наводили приклади людиноформуючих уроків В. Сухомлинського. З цією метою стали у великій нагоді приклади-спогади В. Караковського про такі уроки видатного педагога, на яких створювалися найсприятливіші умови для розкриття людяності молодших школярів, їх емоційної відкритості.

Вважаємо за доцільне підкреслити, що необхідним щаблем на шляху студентів до успішної реалізації гуманного педагогічного процесу виступає цілеспрямована, педагогічно керована діяльність з вивчення та накопичення передового досвіду вчителів-гуманістів початкової школи. Так, до теми семінарсько-практичного заняття «Особливості гуманістично спрямованого освітнього процесу в початковій школі» студентам експериментальних груп пропонувалися самостійні завдання, пов’язані з відвідуванням уроків, виховних заходів гуманістичної спрямованості досвідчених учителів початкових класів.

При обговоренні сценаріїв уроків гуманістичної спрямованості, ми визначили конкретну мету:

– по-перше, ознайомити майбутніх учителів початкових класів із видатними класиками гуманної вітчизняної педагогіки, з їх прийомами проникнення в духовний світ дитини-людини;

– по-друге, визначити, яке місце в сучасних інноваційних підходах і концепціях належить почуттю міри свободи та дисципліни, любові та розумної вимогливості;

– по-третє, провести заняття на такому рівні, щоб майбутні вчителі початкових класів полюбили своє гуманне призначення.

Студенти експериментальних груп отримали такі завдання на виробничу (педагогічну) практику: скласти та провести уроки, виховні заходи гуманістичної спрямованості в початкових класах базових шкіл. У підготовці майбутнім учителям пропонувалась така програма:

– змоделюйте уроки, однією з найголовніших якостей яких буде їх яскравість і в чомусь одному – неповторність;

– яким чином ви здійснюватиме на уроках знаходження власного шляху в світі духовних, естетичних і моральних цінностей молодших школярів;

– підшукайте засоби, які викличуть в учнів захоплення один одним у процесі колективного переживання ситуації успіху;

– знайдіть форму оприлюднення на уроці кращих якостей кожної дитини, що надасть їй більше впевненості в собі та спонукатиме до подальшої активної діяльності;

– продемонструйте професійно-гуманну етику в процесі максимально можливої індивідуалізації педагогічного процесу в початкових класах, створення необхідних умов для саморозвитку учнів і самонавчання;

– вивчіть досвід саногенного (оздоровчого) підходу до педагогічного процесу (зняття у дітей внутрішньої напруги, тривожності, агресивності); складіть методику управління власною поведінкою.

З метою оволодіння технологією гуманістично спрямованого уроку, ми вважали за необхідне впровадити в експериментальну систему підготовки майбутніх учителів початкових класів такий вид навчально-дослідницької роботи, як самостійні завдання пошукового характеру. У процесі розробки завдань пошукового характеру було враховано нахили та здібності студентів, їх стан готовності до здійснення гуманного педагогічного процесу в початковій школі.

Так, при проведенні самостійної роботи з теми: «Особливості гуманістично спрямованого навчання і виховання в початковій школі» студентам на диференційованій основі були запропоновані завдання для індивідуального опрацювання під час педагогічної практики. Розроблені варіанти карток складалися із завдання першого рівня (активне включення до гуманізації педагогічного процесу в початкових класах) і завдання другого рівня (аналіз і висновки щодо здійснення гуманного педагогічного процесу).

Результати самостійної пошукової роботи обговорювалися на звітних конференціях з педпрактики.

Експериментальною програмою підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу передбачалося запровадження ігрового проєктування. Визначимо, що застосування рольових ігор навчального характеру сприяло активному залученню студентів до здійснення гуманного педагогічного процесу, дозволяло використовувати набуті навички та вміння щодо даного питання.

У процесі формувального етапу експерименту ми впроваджували фрагментарні рольові ігри, що втілювалися на конкретному етапі практичних занять і слугували ілюстрацією окремих теоретичних положень; ділові ігри, якими акцентувалась увага на гуманно-творчому аспекті діяльності вчителя.

Так, ділова педагогічна гра «Доброта, пануй у світі!» сприяла формуванню у студентів уміння аналізувати результати позаурочних виховних заходів, спрямованих на розвиток гуманності у молодших школярів.

Ділова педагогічна гра «Доброта, пануй у світі!»

Мета: створити умови для формування в майбутніх учителів умінь використовувати етичну бесіду, спрямовану на виховання в молодших школярів гуманності, доброти, чесності.

Учасники: а) студенти-»вихователі» (2-3); б) студенти-»учні» (10-15); в) студенти-»експерти» (2-3).

Інструкція для вчителя:

Ви прийшли працювати вчителем у 4 клас. З перших днів помітили, що учні схильні казати неправду не лише один одному, а й учителеві, не виявляють чесності у взаємовідносинах між собою, іноді проявляють жорстокість один до одного. Після першого ознайомлення з колективом учнів вирішили розпочати справу з етичної бесіди, з метою з’ясування не лише особливостей поведінки дітей, а й розуміння ними сутності понять «чесність», «правдивість», «доброта», «гуманність».

Інструкція для «учнів»:

Ви – учні 4-го касу. До свого нового класного керівника ставитесь з інтересом та певною настороженістю. Для вас початок розмови про правдивість

і чесність, доброту не є новиною: «Уже багато говорили про це, та всі іноді бувають жорстокі». Намагаєтесь зрозуміти значення понять «чесність», «правдивість», «доброта». Наводите приклади прояву доброти, правдивості, жорстокості, і аж ніяк не погоджуєтесь з учителем, що можна жити, завжди-завжди говорячи правду, бути добрим, коли навкруги бачимо постійні прояви жорстокості.

Інструкція для «експертів»:

1. Простежте за ходом і логічною послідовністю бесіди.

2. Наскільки «вчитель» уміє залучити усіх учнів до зацікавленої розмови? Чи вміє «педагог» слухати учнів?

3. Наскільки вдало «вчитель» використовує приклади зі щоденної життєвої практики людей взагалі і класного колективу зокрема?

4. Якою мірою «вчитель» зміг відновити в свідомості вихованців цінності доброти, правдивості і чесності?

Оцініть виховну діяльність «учителя» (за 10-бальною шкалою).

Студенти експериментальних груп, після проведення даної гри, аналізували отримані результати, вказуючи на помилки, та пропонували такі шляхи їх усунення, серед яких особистісна відкритість, розвиток емпатичного сприйняття іншої людини, подолання надмірної моралізованості.

Разом з тим, емпіричні спостереження та результати педагогічного експерименту виявили таку закономірність: чим більше вчитель на уроці або в позакласній роботі буває самим собою у стосунках з учнями і батьками, чим менше ховається за професійний та особистісний статус, тим імовірніше взаємне духовне збагачення педагогів і дітей, але примусити вчителя до такого типу поведінки жодного разу не вдавалося. Ми не раз переконалися в цьому, виконуючи експериментальне дослідження. Тільки через делікатне запрошення студентів до привабливого варіанту виконання своєї життєвої місії, через внутрішню потребу в самореалізації свого гуманістичного потенціалу не тільки як майбутнього вчителя, а в першу чергу, як людини. Досягнення цієї мети було можливим із застосуванням методик, які активізують гуманістичний потенціал

майбутнього вчителя початкових класів у процесі цілеспрямованої закладів вищої освітиської підготовки.

Наведемо деякі з них.

Метод випадків називають також методом подій. Автором цього методу був Р. Хейкен. Методика випадків прекрасно поєднує теорію з практикою. Сутність даного методу полягає в аналізі, а пізніше – дискусії на тему представленого фахівцями опису події (випадку) – проблемної ситуації, взятої з практики. Найважливішими етапами цього методу виступають: підготовка опису випадків (найважчий етап для фахівців), демонстрація опису події, її аналіз, доповнення інформації (питання, відповіді), поділ інформації на важливу та другорядну, пропозиція розв'язання, вибір найкращого розв'язку і його обґрунтування. Отже, учасники занять набувають уміння вирішувати проблеми і приймати складні, нетипові рішення, навчаються збирати інформацію.

Мозкова атака, яку також називають творчою дискусією, – це колективний пошук вирішення поставленої проблеми. Правильне проведення занять за цим методом створює умови, які заохочують студентів висловлювати відверті думки (інтуїтивне вирішення проблем). Застосування цього методу при вирішенні якоїсь однієї конкретної проблеми, надавало можливість майбутнім учителям експериментальних груп знайти найбільшу кількість різних способів її розв'язання.

У структурі мозкової атаки відділяється фаза нагромадження думок та фаза їх оцінювання. Фаза нагромадження думок – це постановка проблеми (питання), а також висловлювання й реєстрація ідей. Лише за якийсь час наступає фаза оцінювання висловлених пропозицій (як правило, у вузькому колі). У цій фазі окремі думки аналізуються і остаточно оцінюються. Таким чином, вибирається найкраща ідея.

Цей метод корисний тим, що він готує студентів до нового типу шкільної життєдіяльності в інтерактивній формі, що є нині новітнім підходом до організації будь-якого навчання. Вважаємо, що найважливішою перевагою

методики мозкової атаки є те, що вона сприяє вільному прояву думок. Навіть непрактичні ідеї варто позитивно сприймати і записувати, оскільки вони можуть пробуджувати більш вдумливі та результативні висновки, сприяти процесу мислення.

Не викликає сумніву той факт, що колективне проведення мозкової атаки під час закладів вищої освітиської підготовки майбутніх учителів початкових класів викликає задоволення спільною роботою, сприяє встановленню відкритості у взаємостосунках, збільшує зацікавленість не тільки в тому, щоб висувати нові ідеї, а й веде до зближення студентів у колективі.

Метаплан – спосіб дидактичної дискусії. А. Брейнак надав його опис, спираючись на німецький досвід. Метод метапланів вимагає такої спеціальної підготовки фахівців до занять: кілька аркушів паперу, набір карток різного кольору і форми (овали, прямокутники та інші). Даний метод полягає в створенні під час проблемної бесіди відповідного плаката, який називається метапланом. Спочатку викладач визначає проблему у формі чітко сформульованого основного питання, написаного на окремій картці, що кріпиться до аркуша паперу. Надалі кожен студент пише власну відповідь (або кілька відповідей) на картках різної форми й кріпить їх до аркуша. Різноманітні відповіді впорядковуються за довільно прийнятими критеріями. На підставі аналізу плаката надається можливість сформулювати наступне питання, яке допомагає заглибитися в досліджувану проблему, виявити її особливості та шляхи вирішення. Декілька груп студентів створюють плакати (кількість плакатів відповідає кількості груп), а потім вибрана особа представляє ці праці в кожній групі. Під час презентації кожний може ставити питання і робити зауваження. Після демонстрації всіх плакатів студенти володіють широким спектром пропозицій і варіантів вирішення проблеми. На останній стадії слід зробити підсумок спільної праці студентів.

У процесі експериментально-дослідної роботи ми використовували також техніку асоціацій, з метою пробудження у майбутніх учителів початкових класів творчого мислення і духовного взаємозбагачення. Дана методика полягає

в поєднанні двох або більше понять, думок (які, звичайно ж, не асоціюються) і одержанні в такий спосіб нових ідей-розв'язків. Наприклад, складається список понять, пов'язаних з гуманізацією педагогічного процесу, а потім ці поняття між собою поєднують. Нові оригінальні ідеї, які виникли в результаті такої асоціації, порівнюються й аналізуються з огляду на можливість їх практичного застосування. Обов'язковою умовою є те, що оцінка ідей має бути об'єктивною і на неї не повинні впливати нав'язуванні судження, певні стереотипи мислення.

До того ж, програмою передбачалося використання методів аналізу, співставлення педагогічних явищ, процесів, концептуальних положень. Розглянемо хоча б один із варіантів. Студентам експериментальних груп пропонували співставити погляди педагогів різних часів на проблему гуманності:

За методикою формувального етапу експерименту майбутнім учителям пропонувалися індивідуально-творчі завдання. Так, наприклад, під час педпрактики студенти експериментальних груп проводили міні-експеримент щодо залучення дітей до доброчинних справ. У ході міні-експерименту студенти повинні були не лише скласти спільно з молодшими школярами доброчинні програми, заохочуючи тим самим дітей до добротворчих дій, але й зафіксувати в щоденнику спостереження за особливостями поведінки учнів під час проведення таких заходів, проявлення гуманності з їх боку. На звітній конференції з педпрактики майбутні вчителі доповідали про результати експериментальної роботи, узагальнювали зроблені висновки.

Суттєве місце в системі підготовки студентів до організації педагогічного процесу в початкових класах посідало розв'язання дослідницьких завдань. Так, формуючи у майбутніх фахівців експериментальних груп уміння добирати інноваційні гуманістичні методики, пропонувалося вивчити періодичні видання за останні 1-3 роки, дібрати матеріали щодо організації гуманного педагогічного процесу в початкових класах, проаналізувати різні підходи щодо успішного здійснення гуманізації навчання та виховання, висловити власне

судження відносно означеної проблеми. На семінарському занятті студенти доповідали про проведену дослідницьку роботу, намагалися робити відповідні висновки про сучасні авторські концепції з проблеми здійснення гуманного педагогічного процесу в початковій ланці освіти.

Наведемо приклади індивідуальних карток з дослідницькими завданнями.

Індивідуальна картка

Завдання дослідницького характеру (варіант А)

– Уважно вивчить теоретичні джерела щодо гуманізації педагогічного процесу в початкових класах.

– Випишіть принципи організації гуманного педагогічного процесу, що пропонують учені та практики, проаналізуйте варіативні підходи.

– Визначте психолого-педагогічні умови здійснення гуманного педагогічного процесу в початкових класах.

Індивідуальна картка

Завдання дослідницького характеру (варіант Б)

– Доберіть теоретичні джерела з проблеми гуманізації педагогічного процесу в початковій ланці освіти.

– Визначте концептуальні підходи сучасних авторських методик з питання гуманного педагогічного процесу.

– Проаналізувавши концепції, визначить теоретичні положення щодо гуманізації педагогічного процесу, які Ви поділяєте і застосуєте під час проходження педпрактики. Аргументуйте Вашу наукову позицію.

Аналіз психолого-педагогічної теорії і практики дає підстави стверджувати, що розвиток особистісних якостей, найбільш ефективні зміни в людині відбуваються не в індивідуальній діяльності, а в груповій взаємодії. Психологи зазначають, що групова форма навчання буде продуктивною, якщо організатор взаємодії має досвід роботи в проблемних групах. Отже, завдання розвитку гуманістичної творчості майбутніх учителів початкових класів потребує організації групових форм навчання, що забезпечують сумісну та окрему діяльність учасників. Діалогічна стратегія в системі: «викладач-

студент» є найбільш розвиваючим ефектом взаємодії, позитивно впливаючи на встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин.

Основними компонентами компетентності викладача вищої школи при формуванні суб'єкт-суб'єктних відносин у процесі гуманістично спрямованого навчання в університеті є: *передача ідей та знань:* викладає думки зрозуміло та захоплено, так що співбесідники чи аудиторія легко розуміють суть повідомлення, знання не надаються як догма; *активність:* вміє організовувати свою роботу і роботу студентів, реалізує плани й ідеї, приймає на себе відповідальність за ситуації, що виникли в процесі навчання; *розуміння оточуючих:* використовує відкриті питання, переказує своїми словами почуте для того, щоб зрозуміти ідеї, переконання і почуття співрозмовників; вміє бачити проблеми очима оточуючих (колег, студентів), володіє емпатичними здібностями; *управління взаємодією:* створює рефлексивне середовище, комфортність у взаємостосунках зі студентами, колегами; знижує можливість виникнення стресогенних ситуацій; *вплив на оточуючих:* має власні погляди на проблеми і мобілізує себе та інших на їх реалізацію; «заражає» оточуючих впевненістю в успіху; *прагнення до досконалості:* ставить перед собою і студентами високі, але досяжні цілі; прагне удосконалюватись, підвищувати свою ефективність; зіставляти досягнутий результат із поставленими цілями.

У цілому, запорукою сили, що спонукала майбутніх учителів початкових класів до усвідомленого і тривалого експерименту, стала, передусім, довгострокова емоційна взаємодія, зустрічі діалогічного характеру, наше бажання не тільки вислухати та проаналізувати ті проблеми студентів, які утруднювали процес гуманізації педагогічного процесу, а й надати їм дієву допомогу. Результати констатувального етапу експерименту показали тяжіння більшості студентів до авторитарного стилю спілкування, що виступає однією з перешкод на шляху гуманізації педагогічного процесу в початкових класах.

Продовжуючи роботу в цьому напрямі, на семінарсько-практичному занятті було запропоновано студентам такі завдання для самостійної роботи:

1. Із творів А. Макаренка, В. Сухомлинського та інших педагогів випишіть 5-8 прикладів особистісно зорієнтованого спілкування педагогів з вихованцями. Проаналізуйте їх.

2. Користуючись книгою Д. Карнегі «Як здобувати друзів і впливати на людей», випишіть принципи, правила і способи: як поводитися з людьми; як спонукати людину пристати на вашу точку зору; як змінити думку людини і не викликати при цьому її обурення або образу.

3. Проаналізуйте педагогічну ситуацію з погляду рівня реалізації в неї вимог до особистісно зорієнтованого спілкування.

Розглянемо сутність та практичне втілення означених форм позааудиторної роботи з підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу. Так, педагогічні читання – це колективна форма позааудиторної роботи, завдяки якій у студентів формувалися позитивне ставлення до обраної професії та гуманістична спрямованість майбутньої педагогічної діяльності. Ефективність педагогічного читання визначалася доцільним добором літератури для ґрунтовного обговорення.

Чітко організовані педагогічні читання мали позитивний вплив на формування гуманістичного світогляду майбутніх педагогів, стимулювали допитливість, потребу в духовному збагаченні.

Наведемо приклад.

Програма педагогічних читань

«Гуманна педагогічна спадщина В. Сухомлинського»

1. Вступне слово. Серце віддане дітям: зміст життєтворчості В. Сухомлинського.

2. Педагогічна публіцистика:

– Світоглядні переконання Василя Сухомлинського: політ над безоднею.

– Теорія і практичне втілення гуманного потенціалу Павлиського Добротворця.

– В. Сухомлинський про формування в учителя початкових класів відповідальності за власне психологічне благополуччя.

– «Школа радості» – реальне втілення педагогіки добра чи недосяжне минуле?

– В. Сухомлинський про роль учителя у формуванні відповідальності молодших школярів в умовах свободи вибору.

– Категорії життєтворчості особистості в педагогіці Павлиського гуманіста.

3. Питання підготовки вчителя початкових класів до гуманного педагогічного процесу (обговорення книги В. Сухомлинського «Сто порад учителеві»).

– Перші шкільні враження дитини, як їх зберегти?

– Навчання – це радість чи буденні тортури для малюка?

– Щаслива дитина – щасливий учитель.

4. Заключне слово.

Отже, аналіз педагогічної літератури в експериментальних групах сприяв формуванню у студентів педагогічного бачення, впливав на підвищення рівня їх гуманістичної вихованості. При обговоренні книг педагогічної тематики ми акцентували увагу майбутніх фахівців на основній ідеї та на шляхах її практичного впровадження, тим самим, активізуючи у студентів власне судження на означене питання.

Індивідуальна позааудиторна форма роботи – написання творчого звіту про самореалізацію гуманного потенціалу під час педагогічної практики в початкових класах, займала важливе місце в професійній підготовці студентів. Дана форма сприяла розвитку в майбутніх фахівців гуманно-етичних установок, ініціативності, самостійності, відповідальності в роботі з дітьми молодшого шкільного віку.

З метою формування у студентів уміння визначати шляхи гуманного самовиховання, достатньо уваги приділялося самоосвіті з питання гуманістичної спрямованості педагогічної діяльності майбутніх учителів початкових класів. Технологією професійної підготовки майбутніх фахівців передбачалась робота над психолого-педагогічною літературою, написання

доповідей, курсових і творчих робіт, а також сумісних публікацій викладачів і студентів з актуальних проблем успішної самореалізації гуманно-творчого потенціалу під час проходження педагогічної практики.

Отже, зазначимо, що результатом самоосвіти та самовиховання гуманного потенціалу під час навчання у студента стала його готовність до усвідомленого створення «Я-концепції». Дієвою формою на шляху самопізнання, самовиховання, адекватної самооцінки, професійного самовдосконалення майбутніх фахівців було запровадження щоденників професійного зростання.

У контексті нашого дослідження, ми намагалися так побудувати процес проходження педпрактики, щоб самореалізація гуманістичного потенціалу майбутнього вчителя початкових класів посідала чільне місце в системі потреб студента і виступала для нього сенсожиттєвим процесом. Зазначені вище методичні рекомендації, студенти застосовували з метою успішної реалізації гуманного педагогічного процесу в початкових класах, а в творчих звітах з педпрактики пропонували свої вправи та поради.

Отже, аналізуючи вищевикладений матеріал, ми вважаємо за належне підкреслити, що самореалізація гуманістичного потенціалу майбутніми вчителями початкових класів під час педпрактики посіла чільне місце в системі особистісних потреб і виступила для них сенсожиттєвим процесом.

2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

На контрольному етапі наукового дослідження здійснювалося уточнення та перевірка об’єктивності результатів формувального етапу експерименту, теоретичне осмислення даних, які було одержано у процесі дослідно-експериментальної роботи, їх результативність. Відмітимо, що вирішення проблеми підвищення ефективності підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності, передбачало створення умов

духовної взаємодії, психологічного комфорту, інтелектуальної співтворчості у системі: «викладач-студент»; практичне впровадження моделі зазначеної підготовки; методичне забезпечення реалізації гуманно-творчого потенціалу майбутніх учителів.

Після проведення формувального етапу експерименту, з метою визначення динаміки змін показників за всіма компонентами готовності до гуманізації педагогічного процесу в початкових класах було зроблено прикінцевий зріз. Він здійснювався як в експериментальних, так і в контрольних групах за допомогою однакових критеріїв, за процедурою роботи, що й на констатувальному етапі наукового дослідження.

За результатами контрольного етапу дослідження, низький рівень мотиваційного компонента готовності до гуманізації педагогічного процесу у майбутніх учителів початкових класів експериментальних груп не було визначено. Середній рівень означеної готовності виявлено у 64,3% студентів, а високий – у 35,7% майбутніх учителів експериментальних груп.

Визначимо, що мотиваційний компонент не отримав розвиток в контрольних групах на відміну від експериментальних, так, низький рівень є домінуючим у 30,4% студентів, середній рівень – у 44,6% майбутніх фахівців, а високий рівень тільки у 25%. Відсутність позитивних змін у контрольних групах пояснюється тим, що студенти практично не включались у діяльність, спрямовану на усвідомлення сутності гуманізації педагогічного процесу, формування бажання працювати в режимі гуманних стосунків.

За змістово-процесуальним компонентом низький рівень не був визначений в експериментальних групах, а в контрольних – він становив 39,2%. Середній рівень за даним компонентом збільшився після формувального експерименту, він виявлений у 69,6% студентів експериментальних груп (було 33,9%) та у 42,9% – у контрольних (було 35,7%). Високий рівень досягнуто 30,4% студентами експериментальних груп (було 14,3%) та 17,9% – контрольних (було 14,3%). Так, кількість майбутніх фахівців із високим рівнем в експериментальних групах, у порівнянні з контрольними, збільшилася вдвічі.

На контрольному етапі експерименту низький рівень рефлексивного компоненту було виявлено у 35,7% студентів контрольних груп (на констатувальному – 58,3%), а в експериментальних – відсутній (було 56,5%). Середній рівень – у 60,7% студентів експериментальних груп (було 37%) та у 37,5% контрольних (було 34%). Високий рівень за даним компонентом – у 39,3% студентів експериментальних груп та у 26,8% майбутніх фахівців контрольних груп.

Порівняльний аналіз рівнів сформованості готовності у студентів до гуманізації педагогічного процесу в початкових класах відображено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Узагальнені порівняльні дані щодо рівнів сформованості готовності у майбутніх учителів до гуманізації педагогічної діяльності в початковій школі, %

Групи	Рівень сформованості готовності до гуманізації педагогічної діяльності		
	Високий	Середній	Низький
	До проведення формувального етапу експерименту		
ЕГ	10,2	34,5	55,3
КГ	10,1	36,3	53,6
Після проведення формувального етапу експерименту			
ЕГ	35,1	64,9	-
КГ	23,2	41,7	35,1

Отже, після проведення формувального етапу експерименту низький рівень сформованості означеної готовності в експериментальних групах не було виявлено. Показник низького рівня в контрольних групах становив 35,1%. Середній рівень готовності до гуманізації педагогічного процесу у майбутніх учителів початкових класів (ЕГ) змінився з 34,5% на 64,9%, а в контрольних – з 36,3% на 41,7%. Слід зазначити, що на констатувальному етапі експерименту, показники високого рівня в експериментальних та контрольних групах були майже однаковими (ЕГ – 10,2%, КГ – 10,1%). Після проведення формувального

етапу експерименту, кількість студентів експериментальних груп з високим рівнем зросла втричі – з 10,2% до 35,1%, а контрольних груп – тільки вдвічі (з 10,1% на 23,2%).

Незначні зміни в контрольних групах майбутніх учителів початкових класах, свідчать про відсутність застосування цілеспрямованої роботи у ЗВО з формування готовності до гуманізації педагогічного процесу. Порівняльні дані показників рівнів сформованості готовності майбутніх початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності наочно відображає діаграма (рис. 2.2).

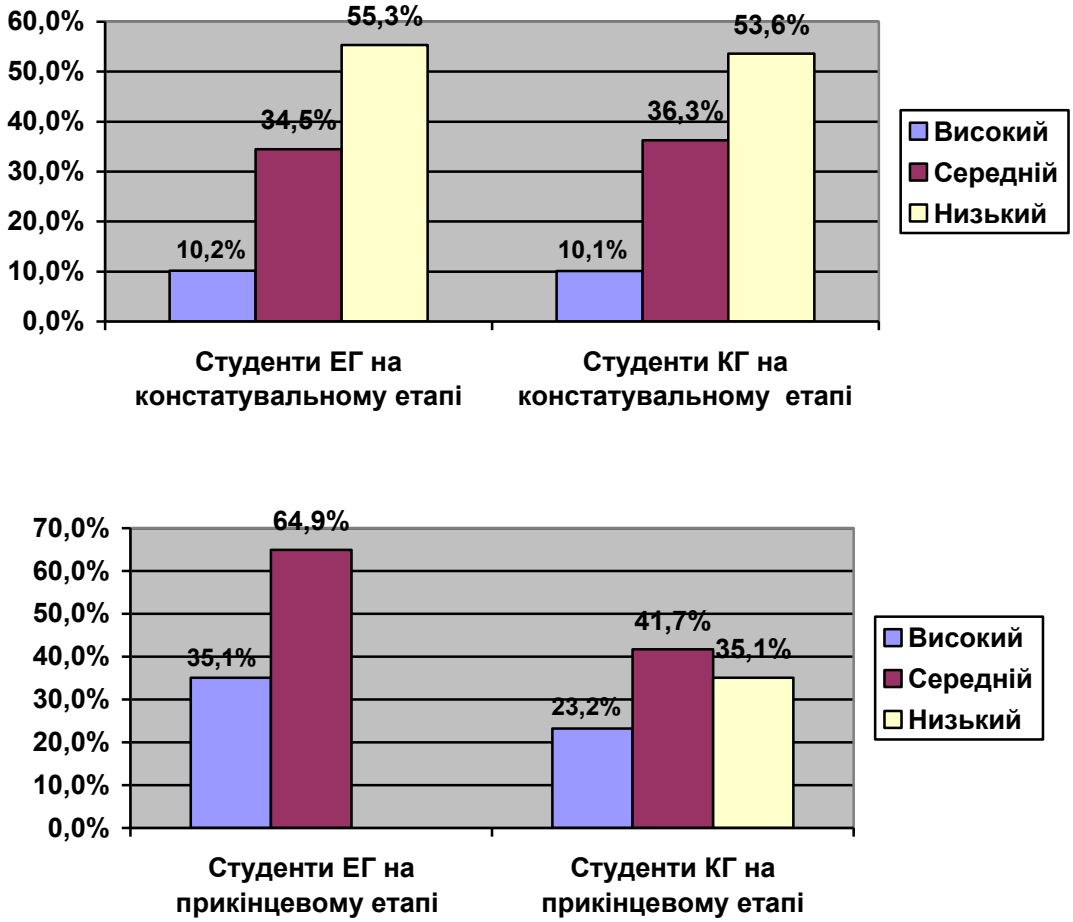

Рисунок 2.2. Діаграма порівняння даних показників рівнів сформованості готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності

Отримані данні на контрольному етапі дослідження дають підстави стверджувати, що в експериментальних групах майбутніх фахівців початкових класів спостерігалися значні зміни в покращанні показників за мотиваційним,

змістово-процесуальним і рефлексивним компонентами готовності до гуманізації педагогічного процесу.

У ході формувального етапу експерименту студенти даних груп включалися у різноманітну діяльність (лекції, практичні та семінарські заняття, тренінгові вправи, педагогічна практика), що забезпечувало функціонування всіх компонентів означеної готовності.

Відмітимо, що студенти експериментальних груп свідомо опановували шляхи впровадження ідеї гуманізації педагогічного процесу в початкових класах, про що свідчать записи в їх щоденниках самоспостережень:

«На перший погляд, мені здавалося, що не існує проблеми професійної підготовки вчителя до гуманізації педагогічного процесу в початкових класах, однак у мене виникли труднощі у проведенні гуманістично спрямованих уроків. Нелегко було здолати тяжіння до авторитарності в стосунках з молодшими школярами, упередженості в оцінюванні їх відповідей. У нагоді стали знання, отримані при вивченні спецкурсу «Підготовка вчителя-гуманіста початкових класів» (Ольга М.).

«Вивчаючи спецкурс, я отримала певний обсяг знань про основні положення гуманізації педагогічного процесу в контексті світової педагогіки, про її специфіку в початкових класах, а також із зацікавленням проводила науково-дослідницьку роботу, вивчаючи передовий досвід учителів-гуманістів Запорізької області» (Вікторія Т.).

«Спочатку здавалося, що успішне здійснення гуманізації педагогічного процесу в початкових класах не вимагає належної підготовки у ЗВО, але не так вже і легко встановлювати комфортні стосунки з учнями, відчувати в кожній дитині насамперед людину, її індивідуальність» (Олександра С.).

«Під час проходження педагогічної практики, я застосовувала психокорекційні вправи з попередження агресивності молодших школярів, що сприяли розвитку їх емоційної врівноваженості» (Наталія Р.).

Так, у майбутніх учителів експериментальних груп, після проведення формувального етапу експерименту, було виявлено позитивне ставлення до

здійснення гуманізації педагогічного процесу в початкових класах, орієнтація на подальшу працю у сфері освіти, налаштовування на гуманні стосунки. Включення їх у власну викладацьку роботу характеризувалося позитивним ставленням до молодших школярів, емпатичним розумінням вихованців, майстерним володінням педагогічною технікою. Слід відмітити, що майбутні вчителі початкових класів експериментальних груп, на відміну від студентів контрольних, на належному рівні проводили уроки та виховні заходи гуманістичної спрямованості, застосовували гуманістичні методики. До того ж, їм притаманні схильність до самопізнання, самооцінки та проявлення професійної спрямованості. Разом з тим, студенти контролюють свої дії за традиційних та нетрадиційних обставин, адекватно оцінюють рівень власної підготовленості до виконання професійних обов'язків, здатні визначати шляхи самовиховання гуманного потенціалу.

Усе вищезазначене дозволило дійти висновку про позитивні результати дослідження. Відмінності рівнів сформованості компонентів готовності до гуманізації педагогічної діяльності майбутніх учителів початкових класів контрольних та експериментальних груп статистично значущі, що дозволило констатувати ефективність запропонованих шляхів підготовки студентів до здійснення зазначеного процесу.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі наведено теоретичне узагальнення й практичне розв'язання проблеми підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності.

1. Аналіз психолого-педагогічної літератури дає можливість стверджувати, що найактуальнішим, на наш погляд, є сучасне розуміння поняття «гуманізація» як центральної складової нового педагогічного мислення, що передбачає перегляд, переоцінку всіх компонентів педагогічного процесу у світлі їхньої людинотворчої функції.

Виходячи з контексту нашого дослідження, під гуманізацією педагогічного процесу в початкових класах ми розуміємо процес зміни та оновлення його змісту, цілей і форм з метою формування в молодших школярів гуманних якостей та гуманістичної свідомості.

Аналіз сучасних педагогічних реалій як у теорії, так і на практиці дозволяє стверджувати, що проблема підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу за змістом визначається суперечністю, яка існує між традиційною системою навчання дітей молодшого шкільного віку та новими соціально-педагогічними умовами. Вона може бути вирішена за рахунок внесення до підготовки майбутніх учителів початкових класів таких знань, ядром яких є гуманістичні педагогічні цінності та надання можливостей для практичного оволодіння студентами вмінь успішного здійснення гуманного педагогічного процесу в початковій ланці освіти.

Готовність майбутнього вчителя початкових класів до гуманізації педагогічного процесу нами визначено як складне інтегроване поняття, що передбачає єдність теоретичної, практичної і морально-етичної підготовки майбутнього вчителя до здійснення гуманізації педагогічного процесу в початковій ланці освіти.

2. Структуру готовності майбутніх учителів початкових класів відбиває взаємодія мотиваційного, змістово-процесуального й рефлексивного компонентів. Визначення сутності, змісту та функцій даної готовності дозволило встановити такі критерії для кожного структурного компонента: мотиваційний (наявність професійних мотивів; усвідомлення сутності гуманізації педагогічного процесу; сформованість бажання працювати в режимі гуманних стосунків); змістово-процесуальний (загальноінтелектуальний рівень розвитку; система фахових знань, умінь і навичок щодо гуманізації педагогічного процесу в початковій ланці освіти; практична реалізація знань і вмінь організовувати гуманний педагогічний процес у початкових класах); рефлексивний (спрямованість на самопізнання, професійна спрямованість; адекватна самооцінка, самоконтроль, корекційна діяльність).

За результатами констатувального етапу дослідження здійснено кількісний та якісний аналіз сформованості компонентів та загального рівня готовності студентів-випускників до гуманізації педагогічного процесу в початкових класах, який залежно від досягнутих результатів підготовки може бути високим, середнім або низьким. Кількісний аналіз за рівнями сформованості готовності мало чим відрізнявся в експериментальних і контрольних групах. Так, високий рівень готовності до гуманізації педагогічного процесу в початкових класах було виявлено у 10,2% студентів експериментальних груп та у 10,1% – контрольних. На середньому рівні означеної готовності перебували 34,5% студентів експериментальних груп і 36,3% – контрольних; низький рівень було визначено у 55,3% майбутніх фахівців експериментальних груп і 53,6% – контрольних.

На констатувальному етапі експерименту нами виявлена нестача ґрунтовних психолого-педагогічних знань респондентів, відчуженість їх від особистості молодшого школяра, слабка обізнаність із гуманістичними концепціями освіти. Ці показники викликали необхідність створення відповідної моделі підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу та технології її реалізації.

3. На основі врахування сучасних тенденцій та провадження системного підходу розроблена і теоретично обґрунтована модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу. У запропонованій моделі виділено мету, зміст, форми організації освітнього процесу, адекватне самооцінювання, самоконтроль та корекційну діяльність результатів підготовки, самовиховання гуманного потенціалу. Технологія впровадження моделі передбачала реалізацію мотиваційного, змістово-процесуального та рефлексивного компонентів.

4. Результати контрольного етапу дослідження дають підстави стверджувати, що відбулися відчутні позитивні зміни у рівнях готовності студентів до гуманізації педагогічної діяльності в початкових класах. Так, високого рівня готовності досягли вже 35,1% студентів експериментальних груп та 23,2% – контрольних. Низький рівень готовності у майбутніх учителів початкових класів експериментальних груп не було відзначено. У контрольних групах значний контингент студентів – 35,1% залишився на низькому рівні (було 53,6%). Це говорить про продуктивність розробленої педагогічної технології; необхідність цілеспрямованого формування готовності студентів до гуманізації педагогічного процесу в початковій ланці освіти; доцільність викладання навчальної дисципліни «Підготовка вчителя-гуманіста початкових класів».

Дослідження довело: процес підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічної діяльності процесу буде ефективним за умов функціонування закладів вищої освіти в умовах духовної взаємодії, психологічного комфорту, інтелектуальної співтворчості; впровадження моделі професійної підготовки вчителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу; методичного забезпечення реалізації гуманістичного потенціалу майбутніх учителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми професійної освіти : навчально-методичний посібник / укл. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. 352 с.

2. Андрущенко В. Освіта в стратегії розбудови організованого суспільства. *Вища освіта України*. 2020. № 4. С. 5–12.

3. Андрущенко В. Українські університети перед викликами соціально-турбулентного світу. *Вища освіта України*. 2022. № 4. С. 5–12.

4. Балл Г. О. Теоретична психологія як царина науковості й духовності (до видання українського перекладу книги Філіпа Лерша «Структура особи»). *Психологія і суспільство*. 2015. № 3. С. 72–79.

5. Бех І. Д. Дитиноцентризм. Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень ; заст. гол. ред. В. І. Луговий, О. М. Топузов ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва ; редкол.: О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, Н. Г. Ничкало, П. Ю. Саух, Л. Д. Березівська, І. Д. Бех, В. Ю. Биков, М. С. Гальченко, В. В. Засенко, С. А. Калашнікова, М. О. Кириченко, Л. Б. Лук'янова, В. Г. Панок, В. О. Радкевич, О. Я. Савченко, М. М. Слюсаревський, О. В. Сухомлинська. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 228–229.

6. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.

7. Біденко Є. Діалектика становлення аксіологічної платформи особистості в педагогічному процесі. *Вища освіта України*. 2020. № 3. С. 72–78.

8. Бініцька К. Підготовка майбутніх учителів початкової освіти у країнах Східної Європи: теорія і практика : монографія / (за наук. ред. Г. Терещука). Хмельницький : Видавець ФОП Цюпак А. А. 2018. 376 с.

9. Бондар С. П. Гуманізація в структурі навчання. *Освіта і управління*.

1998. № 3. С. 37–40.

10. Боярова Л. М. Психолого-педагогічні ігри для молодших школярів. *Початкове навчання та виховання* : наук.-метод. журн. 2020. № 7/9. С. 65–70.

11. Бугерко Я. М. Духовні цінності особистості. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки* : зб. наук. пр. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. № 45(69). С. 31–37.

12. Вакарін С. І. Нова українська школа: дидактичні основи STREAM-освіти в початковій школі : навчально-методичний посібн. Київ : Саміт-книга, 2021. 144 с.

13. Ващенко Г. Виховний ідеал : підручник для педагогів, виховників молоді і батьків. 3-є вид. Полтава : Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. 191 с.

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

15. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доп. і випр. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.

16. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

17. Гра по-новому, навчання по-іншому : методичний посібник / упоряд. О. Рома. Київ : The LEGO Foundation, 2018. 44 с.

18. Гриневич Л. Концептуальні ідеї реформи «Нова українська школа» у світлі української педагогічної думки. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 4. С. 98–111. URL: https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/631/605 (дата звернення: 28.04.2024).

19. Гузій Н. В. Людиновимірність методологічної бази педагогічного професіоналізму як запорука успішної розбудови особистісно зорієнтованої освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка*. № 2(11). 2013. С. 53–60.

20. Зубцова Ю. Є., Андрющенко О. О. Проблема діяльності особистості в контексті загальнометодологічних та науково-практичних підходів в освіті.

Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній зб. наук. пр. / редкол.: А. В. Сущенко та ін. 2022. № 83. С. 30–34.

21. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. Київ : МАУП, 2000. 312 с.

22. Зязюн І. А. Психопедагогічна домінанта професійної дії вчителя. *Interdyscyplinarność pedagogiki i jej subdyscyplin* / pod red. Zofii Szaroty, Franciszek Szlosek. Warszawa; Krakow, 2013. S. 525–533.

23. Інноваційні технології навчання : навч. посібн. для студ. вищих технічних навчальних закладів / Кол. авторів ; відп. ред. Бахтіярова Х. Ш. ; наук. ред. Арістова А. В. ; упорядн. словника Волобуєва С. В. Київ : НТУ, 2017. 172 с.

24. Казанжи І. В. Формування толерантно-партнерських стосунків в умовах Нової української школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 64. 2019. Т. 1. С. 36–40.

25. Кондрашова Л. В. Неперервна педагогічна освіта як чинник формування професійного обліку сучасного педагога. *Розвиток професіоналізму сучасного педагога в постнекласичній парадигмі* : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Черкаси, 9–10 квітня 2019 р. Черкаси : Видавець Гордієнко Є. І., 2019. С. 91–93.

26. Концептуальні засади реформування школи: Нова українська школа. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

27. Копосов П. Г. Нова українська школа: дидактичні особливості організації навчально-ігрової діяльності учнів 1-2 класів : навч.-метод. посіб. Харків : Вид-во «Фабула», 2021. 160 с.

28. Короткий словник актуальних педагогічних термінів / упор. Флегонтова Н. М. Київ : КНУТД, 2013. 55 с.

29. Костюк В. В. Творче самовиявлення особистості школяра у навчально-виховному процесі : монографія. Запоріжжя : «Х-принт», 2000. 168 с.

30. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. Київ : Рад. школа, 1989. 608 с.

31. Кремень В. Г. Освіта і суспільство в парадигмі синергетичного мислення. *Педагогіка і психологія*. 2012. № 2. С. 5–11.

32. Ложкін Г., Коцан І., Бараннік В., Подляшаник В. Психологія: терміни, поняття, визначення : словник-довідник /уклад.: Г. Ложкін та ін. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. 188 с.

33. Макаренко А. С. Гра. Твори : в 7 т. Київ : Рад. школа, 1954. Т. 4. С. 366–376.

34. Нечволод Л. І. Сучасний словник іншомовних слів. Харків : Торсінг Плюс, 2011. 768 с.

35. Ничкало Н. Г. Концепція педагогічної майстерності академіка І. А. Зязюна: міждисциплінарні засади. Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Рута, 2016. С. 20–31.

36. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звертання 29.03.2024).

37. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Бібік Н. М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

38. Нова школа: простір освітніх можливостей: проект / укладачі: Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова, І. Коберник, В. Ковтунець, О. Макаренко, О. Малахова, Т. Нанаєва, Г. Усатенко, П. Хобзей, Р. Шиян. URL: http://mon.gov.ua/Новини%202016/08/21/2016-08-17-3-.pdf. (дата звернення: 30.12.2023 р.).

39. Основи педагогічної майстерності: модульно-рейтинговий підхід / автор-упорядник О. І. Кіліченко. Івано-Франківськ, 2012. 206 с.

40. Отич О. М. Основи педагогічної майстерності викладача професійної школи : підручник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 208 с.

41. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища шк., 2008. 376 с.

42. Про вищу освіту : Закон України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 27.03.2024).

43. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019 (дата звернення: 27.06.2024).

44. Про повну загальну середню освіту : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (дата звернення: 12.05.2024).

45. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text (дата звернення: 24.12.2023).

46. Професійна освіта : словник / уклад. С. У. Гончаренко та ін. ; за ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища шк., 2000. 380 с.

47. Процеси гуманізації та гуманітаризації освіти : монографія / А. В. Сакун, О. П. Кивлюк, М. О. Нестерова та ін. Київ : КНУТД, 2020. 176 с.

48. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчо обдарованої особистості : наук.-метод. посіб. НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих ; Інститут обдарованої дитини. Київ : НАПН України: Ін-т обдарованої дитини, 2010. 442 с.

49. Романенко М. І. Гуманізація освіти : концептуальні проблеми та практичний досвід : монографія. Дніпропетровськ : Промінь, 2001. 159 с.

50. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів та методистів початкового навчання. Київ : Богданова А. М., 2009. 226 с.

51. Сікорський П. І. Нова педагогіка. Львів : Львівська політехніка. 2021. 539 с.

52. Скачкова А. С., Сущенко Л. О. Основні стратегії гуманістичного

виховання учнів молодшого шкільного віку. *Інноватика в сучасній освіті та науці: теорія, методологія, практика* : Матеріали IV Міжнародного літнього наукового симпозіуму (м. Одеса, 30–31 липня 2021 р.) / ГО «Інститут інноваційної освіти» ; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. Одеса : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2021. С. 24–27.

53. Скотна Н., Мовчан В. Мораль перед викликами сучасності. *Вища школа*. 2014. № 2. С. 7–16.

54. Словник термінів і понять сучасної освіти / уклад. : Л. М. Михайлова, О. В. Пагава, О. В. Проніна. За заг. ред. Л. М. Михайлової. Сєвєродонецьк, 2020. 194 с.

55. Солодков В. Актуальність гуманістичного спрямування соціального управління. *Післядипломна освіта в Україні*. 2014. № 2. С. 25–29.

56. Соціолого-педагогічний словник / за ред. В. В. Радула. Київ : «ЕксОб», 2004. 304 с.

57. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. Київ : Рад. школа, 1985. 312 с.

58. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори : в 5-ти т. Т. 3. Київ : Рад. школа, 1977. С. 5–279.

59. Сущенко А. В. Теоретико-методичні основи гуманізації педагогічної діяльності вчителя в основній школі : дис. … доктора пед. наук : 13.00.04 / Харків, 2004. 375 с.

60. Сущенко Л. О. Гуманоцентристська спрямованість підготовки вчителя початкової школи в контексті сучасних змін в освіті. *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка* : збірник наукових статей в 2 частинах. Ч. 2 / За заг. ред. О. В. Зосименко. Суми : ФОП Цьома С. П., 2018. С. 78–82.

61. Сущенко Л. О. Ціннісні орієнтири педагогіки Олександри Яківни Савченко. *Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Уміння вчитися як ключова здатність здобувачів початкової освіти в реаліях воєнного стану*: збірник матеріалів ІІ Міжнародних педагогічних читань пам’яті О. Я. Савченко «Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Уміння вчитися як

ключова здатність здобувачів початкової освіти в реаліях воєнного стану», Київ, 3 листопада 2022 р. (наукове електронне видання) / за заг. ред. Олега Топузова, Оксани Онопрієнко : Ін-т педагогіки НАПН України. Київ : Педагогічна думка, 2022. С. 132–136.

62. Трипольська Н., Сущенко Л. Проєктування компетентнісно орієнтованого освітнього процесу майбутніх педагогів у контексті ціннісної парадигми. *Актуальні проблеми педагогічної освіти: новації, досвід та перспективи* : збірник тез доповідей ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (20 квітня 2023 року, м. Запоріжжя) / за заг. ред. Л. О. Сущенко. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. С. 183–186.

63. Філософський енциклопедичний словник. Довідкове видання / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

64. Фурман А. А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 508 с.

65. Фурман О. Успішність, успіх і Я–концепція особистості. *Психологія і суспільство*. 2023. № 1. С. 191–204.

66. Хващевська О., Кишкар Є. Мотиваційна готовність майбутніх учителів початкових класів до впровадження інновацій в освітній процес. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2018. Випуск 7. С. 179–190.

67. Хоружа Л. Л. Етичний розвиток педагога : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 208 с.